

HASİP AHMET AYTUNA'NIN RAPORU IŞIĞINDA 1942 ERBAA-NİKSAR DEPREMİ VE TOKAT'TAKİ GELİŞMELER

1942 ERBAA-NİKSAR EARTHQUAKE AND DEVELOPMENTS IN TOKAT IN THE LIGHT OF HASİP AHMET AYTUNA'S REPORT

Turgay AKKUŞ*

Geliş Tarihi/Received:28.10.2021

Kabul Tarihi/Accepted:06.02.2022

AKKUŞ, Turgay, (2022), "Hasip Ahmet Aytuna'nın Raporu Işığında 1942 Erbaa-Niksar Depremi ve Tokat'taki Gelişmeler", Belgi Dergisi, S.24, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2022/II, ss. 165-190.

Öz

İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'de tek partili bir yönetimin egemen olduğu, yakın tarihin ülke ve insan kaynaklarında yarattığı tahribatin rehabilite edilmeye çalışıldığı bir süreçte etkili olmuştur. Savaşın toplum yaşamı üzerindeki etkileri, Erzincan ve Erbaa'da meydana gelen büyük ölçekli depremler; merkezi yönetimin geniş kapsamlı organizasyon, bunu etkin biçimde toplumsallaştıracak mâlî kapasite ve insan kaynakları, altyapı ve ulaşım, organizasyonların uygulanmasında aktif rol oynayan personelin denetimi gibi ölçütler çerçevesinde sınındığı bir zamansallığı oluşturmuştur. Depremi akabinde Şükrü Saraçoğlu Hükümeti yaşanan felâketin, Erbaa, Niksar bölgesinde yarattığı olumsuzlukları gidermeye yönelik uygulama ve düzenlemeleri hayata geçirmiştir. Bu bağlamda ilkyardım, arama-kurtarma, iâşe, barınma, tedavi, vergilendirme, yeniden inşaa ve üretim alanlarında bölge sakinlerinin durumlarını iyileştirmeyi amaçlayan adımlar atılmıştır. VI. Dönem CHP Tokat Milletvekili Hasip Ahmet Aytuna 1942 Erbaa Depremi'nden sonra 1-10 Ocak 1943'te felâketin yaşandığı yerleşim yerlerini kapsayan bir inceleme gezisi gerçekleştirerek, hükümetin afet bölgesindeki olumsuzlukları gidermeye yönelik girişimleri ve sonuçlarını gözlemeleme fırsatı bulmuştur. Tokat, Erbaa, Niksar ve Zile'de yurttaşlarla görüşen Aytuna, bir yandan felâketin boyutlarına tanıklık etmiş öte yandan sorunların önemli bir bölümünün savaş koşullarından kaynaklandığını saptamıştır. Aytuna gerçekleştirdiği inceleme, görüşme, gözlem ve değerlendirmelerini bir rapor haline getirerek Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ne sunmuştur. Rapor, yaşanan afetin ardından ortaya çıkan yıkımın istatistikî verilerini, iktidar ile yerel bürokrasinin aldığı önlemleri, bunların sahadaki etkilerini, eksikliklerini, tarımsal üretimdeki problemleri, vergilendirme politikasının yerel düzlemdeki yansımalarını, yolsuzlukları ve bunlara ilişkin olarak kendi değerlendirmelerini içermiştir. Aytuna'nın 21 sayfadan oluşan ayrıntılı raporu, savaşın belirleyici olduğu bir toplumsal çerçevede yaşanan doğal bir afet ekseninde; merkezi yönetim, yerel bürokrasi ve halk arasındaki ilişkileri anlamamızı sağlayan bir zemin yaratmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Erbaa-Niksar Depremi, Tokat, İkinci Dünya Savaşı, Tek Parti Yönetimi, Savaş Ekonomisi, Varlık Vergisi*

* Öğr. Gör. Dr. Turgay Akkuş, Bursa Uludağ Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Bölüm Başkanlığı, takkus@uludag.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-5409-7931>).

Abstract

The Second World War was effective in a process in which a single-party government was dominant in Turkey and the destruction caused by the recent history in the country and human resources was tried to be rehabilitated. Effects of the war on community life, large-scale earthquakes in Erzincan and Erbaa; It created a temporality in which the central government was tested within the framework of criteria such as comprehensive organization, financial capacity and human resources to socialize it effectively, infrastructure and transportation, and supervision of personnel who play an active role in the implementation of the organizations. Following the earthquake, the Şükrü Saracoğlu Government implemented practices and regulations aimed at eliminating the negativities caused by the disaster in the Erbaa and Niksar regions. In this context, steps were taken to improve the situation of the residents in the areas of first aid, search and rescue, subsistence, shelter, treatment, taxation, reconstruction and production. VI. Term CHP Tokat Deputy Hasip Ahmet Aytuna had the opportunity to observe the government's attempts to rehabilitate the negativities in the disaster area and their results, by carrying out an examination tour covering the settlements where the disaster took place on January 1-10, 1943, after the 1942 Erbaa Earthquake. Aytuna, who met with the citizens in Tokat, Erbaa, Niksar and Zile, witnessed the dimensions of the disaster on the one hand and determined that a significant part of the problems was caused by the war conditions. Aytuna made a report of his examinations, interviews, observations and evaluations and presented them to the General Secretariat of the Republican People's Party. The report includes the statistical data of the destruction that occurred after the disaster, the measures taken by the central government and the local bureaucracy, their effects on the field, their deficiencies, problems in agricultural production, the reflections of the taxation policy at the local level, corruption and their own evaluations regarding them. Aytuna's detailed report, consisting of 21 pages, is on the axis of a natural disaster experienced in a social context where war is decisive; It has created a basis that allows us to understand the relations between the central government, local bureaucracy and the public.

Keywords: *Erbaa-Niksar Earthquake, Tokat, World War II, Single Party Administration, War Economy, Wealth Tax*

Giriş

Doğal afetler, yarattıkları sonuçları itibarıyla insanlık tarihinin önemli bir parçası olmuşlardır. Depremler söz konusu afetler arasında toplumların siyasi, iktisadi, sosyal yapıları üzerindeki etkileriyle ön planda yer almışlardır. Coğrafi yapısı nedeniyle bir deprem ülkesi niteliği taşıyan Türkiye, Kuzey Anadolu Fayı ve Doğu Anadolu Fayı başta olmak üzere çeşitli faylarda meydana gelen, farklı büyüklük ve tarihlerde yaşadığı depremlerden olumsuz etkilenmiştir. 27 Aralık 1939 da Kuzey Anadolu Fayı üzerinde yaşanan 7.9 büyüklüğündeki Erzincan Depremi¹, 32.968 yurttaşımızın yaşamını yitirmesinin yanı sıra yarattığı tahribatla Cumhuriyet tarihimizin ilk büyük yıkıcı depremi olarak kayıtlara geçmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde yaşanan bu büyük felâketin ardından yine aynı fay üzerinde bulunan Niksar-Erbaa bölgesinde 20 Aralık 1942 de 7.0 büyüklüğündeki Erbaa Depremi yaşanmıştır. Erbaa ve köylerinde ağır kayıplara neden olan şiddetli yer sarsıntısı, Niksar ve köylerinin dışında, Tokat şehir merkezinde ve Almus'ta da can ve mal kaybına yol açmıştır. Savaşın olumsuz etkilerini toplumsal hayatın her alanında duyumsayan Türkiye'de, tek parti yönetimi ivedilikle depremin yarattığı sorunları çözülemeye yönelik adımlar atmıştır. Bu çerçevede VI. Dönem TBMM Tokat Milletvekili Hasip Ahmet Aytuna 1-10 Ocak 1943'te deprem bölgesinde incelemelerde bulunmuş ve 15 Ocak 1943'te izlenimlerini bir rapor haline getirerek CHP Genel Sekreterliği'ne sunmuştur.

21 sayfadaki raporda Aytuna, başta Erbaa olmak üzere Niksar, Tokat ve Zile'nin durumuyla ilgili bilgiler vermektedir. Depremi yaşayan tanıkların ifadelerine dayalı anlatıların yanında yardım faaliyetleri, bunların etkinliği, halkın genel durumu, tarımsal üretimin durumu, işe durumu ile ilgili tespitler, eksikliği hissedilen hizmetler, materyaller, yeniden yapılandırmaya yönelik saptamalar, Varlık Vergisi'nin toplanmasına ilişkin değerlendirmeler, öneriler ve halkın merkezi yönetimden beklentileri raporun içeriğini oluşturmaktadır. Aytuna, hazırladığı raporda yalnızca depremin toplumda yarattığı travmanın bir fotoğrafını çekmekle yetinmemiş, savaşın yerel düzlemde yarattığı sorunlara ve yönetsel yapıdaki aksaklıklara da işaret etmiştir.

Literatürde 1942 Erbaa Depremi'ni özne alan çalışmalar iki başlık altında toplanmaktadır; birincisi yerbilimleri (jeoloji) diğeri de beşeri bilimler alanındaki bilimsel çalışmalardır. Jeoloji alanındaki çalışmaların görece sıklığına karşın sosyal bilimler alanındaki çalışmalar, istisna mahiyetinde kalmıştır. İsmet Üzen'in "1942 ve 1943 Erbaa Depremleri"² başlıklı makalesi bunlardan birisidir. Üzen'in titiz çalışmasında depremin ardından yaşanan gelişmeler, kurtarma ve yardım faaliyetleri, arşiv kaynakları ve dönemin bazı süreli yayınları ve ikincil kaynaklara dayalı olarak aktarılmıştır. Şehri Temiz ve Şükrü

1 Yaklaşık 1.100 km uzunluğundaki Kuzey Anadolu Fay Hattında; 127'de Niksar-Lâdik-Suşehri Depremi, 325'te İstanbul Depremi, 358'de Kocaeli-İznik-İstanbul Depremi, 427'de İstanbul-İzmit İznik Depremi, 478'de İstanbul Depremi, 553'te İstanbul-Kocaeli Depremi, 715'te İznik-İstanbul Depremi, 865'te İstanbul Depremi, 1045'te Erzincan Depremi, 1268'de Erzincan-Erzurum Depremi (15.000 ölü), 1458'de Erzincan-Erzurum Depremi (32.000 ölü), 1509'da İstanbul Depremi (13.000 ölü), 1584'te Erzincan-Erzurum Depremi (15.000 ölü), 1598'de Amasya-Çorum Depremi, 1659'da İstanbul, 1668'de Amasya-Tokat Depremi, 1719'da İstanbul-İzmit-Karamürsel Depremi, 1754 İzmit Körfezi-İstanbul Depremi, 1766 İstanbul Depremi, 1852 Erzurum Depremi, 1859 Erzurum Depremi (15.000 ölü), 1890 Refahiye-Erzincan Depremi, 1912 Mürefte Depremi gibi depremler söz konusu fay hattı üzerinde yaşanan yıkıcı depremlerdir. Bkz. <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/tarih-sel-depremler/> (17.01.2022)

2 İsmet Üzen, "1942 ve 1943 Erbaa Depremleri", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 40, Kış 2014, Ankara, 2013., ss. 77-94.

Peynirci'nin "Erbaa (Tarih, Coğrafya, Ekonomi, Kültür)³ ve Ferit Acunsal'ın "Gerçeklerin Diliyle Tokat"⁴ adlı eserleri Tokat ve Erbaa özelinde tarihsel bir çerçeve içinde deprem ve sonrasındaki gelişmelere yönelik bilgiler vermişlerdir. H.N. Pamir ve İ.H. Akyol'un "Çorum ve Erbaa Depremleri"⁵ ve Kemalettin Şahin ve Ali Yılmaz'ın "Depreme Bağlı Yeri Değiştirilen Bir Şehir: Erbaa, Tokat"⁶ başlıklı makaleleri coğrafya-jeoloji ekseninde çalışmalar olmakla birlikte depremin toplumsal sonuçlarına sınırlı da olsa yer vermişlerdir. Bu çalışmanın amacı; Hasip Ahmet Aytuna'nın depremin ardından bölgeye yaptığı ziyaretin sonunda hazırladığı rapordan hareketle başta Erbaa olmak üzere Niksar ve Tokat'taki durumu, dönem basınına ve çalışmalara yansımaya ayrıntıları, bilgileri de dikkate alarak birincil ve ikincil kaynaklara dayalı olarak siyasi, iktisadi ve sosyal boyutlarıyla ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışmamız; Erbaa ve Niksar'ın depremden önceki sosyo-ekonomik durumuyla ilgili bir çerçeveyi vererek depremin yol açtığı zararların mukayeseli şekilde anlaşılmasına imkân tanıyan bir zemin yaratmaktadır. İkincil olarak; Aytuna'nın raporu sayesinde depremin ardından halkın, yaşam alanlarına yönelik eksikliğini hissettikleri maddi ve manevi unsurlara dair kendi istemlerini ortaya koyarak, alandaki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Nitekim Üzen'in kıymetli çalışmasında merkezi ve yerel yönetim eksenli ilk yardım ve iyileştirme faaliyetlerinin betimlendiği bir kompozisyon ön plana çıkmaktadır. Üçüncüsü, İkinci Dünya Savaşı sürecinde kamuoyunda tartışmalara yol açan Varlık Vergisi ve ona bağlı uygulamaların, Tokat yerelindeki pratiği ve yol açtığı sorunlar dile getirilmektedir. Bu bağlamda, Erbaa, Niksar ve Tokat'a ilişkin eserler dikkate alındığında çalışmamızın diğer çalışmaları bütünleyen bir niteliğinin bulunduğu söylenebilir.

A. Raporun Sahibi Hasip Ahmet Aytuna Hakkında (1895-1980)

1895 yılında Bulgaristan'ın Vidin kasabasında doğmuştur. İlk ve ortaokula Vidin'de gitmiş, 1910'da yatılı olarak kaydolduğu Bursa İdadisi'ni, 1915'te birincilikle bitirdikten sonra kendi isteğiyle orduya katılmıştır. Doğu Cephesinde 1918 yılı Temmuz ayına değin Ruslara karşı savaşmış ve yaralanmış, terhisinden sonra Vidin'e dönmüştür. Burada Türk rüşdiyesinde üç yıl boyunca dersler vermiş, Bulgaristan'da yayınlanan çeşitli Türk gazetelerinde yazılar kaleme almıştır. 1922-1926 yılları arasında, Vidin Maârif Encümeni ve İslâm Cemaati'nin sağlamış olduğu bursla Sofya Üniversitesi'nde pedagoji alanında lisans öğrenimi görmüştür. Mezuniyetinden sonra Şumnu'da bulunan, aydın din adamı yetiştirmek amacıyla açılmış olan, Nüvvâb Medresesi'ne (Medresetü'n-Nüvvâb) pedagoji ve öğretim metotları öğretmeni olarak görevlendirilmiştir. Üç yıllık görev süresi boyunca kaleme aldığı "Şen Alfabe" ve "Şen Kırâat" adlı eserleri Bulgaristan'daki Türk okullarının ilk dört sınıfında ders materyali olarak kullanılmıştır. 1929'da Vidin Türk Okulları Müdürlüğü'ne getirilen Aytuna, aynı yıl "Didaktika (Genel Öğretim Bilgisi)", ertesi yıl "Metodika (Özel Öğretim Bilgisi)" adlı kitaplarını yayınlamıştır. Söz konusu eserlerin telif hakları Türkiye'de Millî Eğitim Bakanlığı tarafından satın alınarak, uzun yıllar, öğretmen okullarının genel öğretim bilgisi ve özel öğretim bilgisi derslerinde okutulmuştur. 1931 eğitim-öğretim yılı sonuna kadar görevini başarıyla yürüten ve Bulgaristan Türk toplumunun çağdaş bir 3 Şehri Temiz-Şükrü Peynirci, *Erbaa (Tarih, Coğrafya, Ekonomi, Kültür)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Basımevi, Tokat, 1996.

4 Ferit Acunsal, *Gerçeklerin Diliyle Tokat*, Tanin Basımevi, İstanbul, 1947.

5 H.N. Pamir-İ.H. Akyol, "Çorum ve Erbaa Depremleri", *Türk Coğrafya Dergisi*, Yıl. 1 S. 2, Ankara, 1943., ss. 234-240.

6 Ali Yılmaz- Kemalettin Şahin- M. Hazım Şahin, "Depreme Bağlı Yeri Değiştirilen Bir Şehir: Erbaa, Tokat", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6 Sayı: 24, Kış 2013.

Hasip Ahmet Aytuna'nın Raporu Işığında 1942 Erbaa-Niksar Depremi ve Tokat'taki Gelişmeler

niteliğe kavuşmasına önemli bir katma değer sağlayan Aytuna, Bulgaristan'da güçlenen şoven Bulgar milliyetçiliğinin hedefi hâline gelmiştir. Merkezi yönetimin Türklere yönelik ayrımcı siyasasının giderek güçlenmesi, pek çok öğretmenin görevden alınması ve baskılarla karşılaşarak Türkiye'ye göç etmeleri üzerine Aytuna da 1931 Ağustos ayında anavatanına dönmek zorunda kalmıştır.

Türkiye'ye dönüşünde, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Gazi Eğitim Enstitüsü'nde meslek dersleri öğretmeni olarak görevlendirilmiştir. Bu görevinin yanında 1933-1936 eğitim-öğretim dönemlerinde Ankara Yenişehir'deki Türk Maârif Cemiyeti'nin ilk ve ortaokulunda vekâleten müdürlük görevini de yürütmüştür.⁷ 1939'da VI. Dönem Tokat milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. Tek partili politik bir düzlemde ve İkinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü zorlu koşullarının biçimlendirdiği bir süreçte CHP Bölge Müfettişi olarak Bitlis, Siirt, Muş ve Van illerini kapsayan raporlar hazırlamıştır.⁸ Yeni seçim döneminde milletvekili adayı gösterilmeyen Aytuna, Gazi Eğitim Enstitüsü'ndeki görevine dönmüştür.⁹ Ancak birkaç ay sonra Devlet Demiryolları müfettişliğine tayin edilmiş, bu süreçte Devlet Demiryolları Meslek Lisesi Müdürlüğünü de üstlenmiştir. 1947'de okulun kapatılması üzerine Karabük Demir-Çelik Fabrikaları Özel Ortaokulu Müdürlüğüne, bir ay sonra da Millî Eğitim Bakanlığı İlköğretim Dairesi Müşavirliğine getirilmiştir. 1948'de Gazi Eğitim Enstitüsü'ndeki görevine dönmüş, 1951'den emekliye ayrıldığı 1960 yılı Temmuz ayına kadar Erkek Teknik Öğretmen Okulunun öğretmenlik derslerini de yürütmüştür.¹⁰ Çağdaş eğitim-öğretim yöntemlerinin Türkiye'de tanınmasına katkı sağlayan Aytuna¹¹, yazılarında genellikle, öğretimde "edilgenlik" yerine, "etkinliği"; "bağımlılık" yerine, "bağımsızlığı", "özgürlüğü", "ölü bilgileri ezberleme" yerine, "yaşamsallığı", "yaratıcılığı"; "anlatma yöntemi" yerine, "keşif yöntemini"; "taklit" yerine, "özgünlüğü" savunmuştur.¹² Türk Maârif Cemiyeti'nin ilk ve ortaokullarında 1933-1936 eğitim-öğretim yıllarında vekâleten yaptığı müdürlük görevine ilişkin olarak milletvekili seçilmesinden sonra Halil Vedat Fıratlı adında bir maârif müfettişinin, söz konusu döneme ilişkin evrakta silinti ve değişiklikler yapıldığı yolundaki iddiaları üzerine hukuki bir süreç başlatılmış ve olay TBMM'ye intikal etmiştir. Aytuna, Meclis genel kurulunda olayla ilgili geniş açıklamalar yapmış ve müfettişin saptamış olduğu silinti ve değişikliklerin kendisinden sonraki döneme (üç yıl sonra) ilişkin olduğunu belirterek yargı dokunulmazlığının kaldırılmasını istemiştir. Yapılan oylama sonucunda Meclis, Aytuna'nın isteği doğrultusunda dokunulmazlığını kaldırmıştır.¹³ Ankara 3. Sorğu Hâkimliğince gerçekleştirilen ilk tahkikatın neticesinde Aytuna'nın söz konusu olayla ilgili bir sorumluluğunun bulunmadığına ve yargılanmasına yer olmadığına karar verilmiş ve Ankara Cumhuriyet Savcılığı da durumu Adalet Bakanlığı'na bildirmiştir.¹⁴

7 TBMM Zabıt Cerideleri, D. VI, C. 23, İ. 30, 23 Ocak 1942., s. 122.

8 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi(BCA), F. 490.1.0.0. / 1609.572.1. 3 Ekim 1942. Ayrıca bkz. Uğur Üçüncü, "CHP Teftiş Raporlarına Göre Bitlis (1939-1945)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 76, s. 33-48, Güz 2019, Elazığ, Türkiye, 2019, s. 33.

9 BCA, F. 490.1.0.0. / 387.1636.2. 11 Mayıs 1943.

10 Fuat Gündüzalp, Öğretmen Meslek Kitapları Kılavuzu, C. 4 1954-1958, Öğretmen Kitapları No. 79, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1961, s. 81-83.

11 Cavit Binbaşıoğlu, "Hocam Hasip Ahmet Aytuna", Çağdaş Eğitim, Haziran 1980, Yıl. 5, S. 46, s. 38-39.

12 Cavit Binbaşıoğlu, Öğretmen Yetiştirme Açısından Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi Üzerinde Bir Araştırma, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 162.

13 TBMM Zabıt Cerideleri, VI. Dönem, C. 23, İ. 30, 23 Ocak 1942, s. 122-123.

14 Tan, S. 2336, 20 Şubat 1942, s. 1., TBMM Zabıt Ceridesi, VI. Dönem, C. 24 İ. 41, 1 Nisan 1942, s. 65.

Türk eğitim-öğretim tarihinde kalıcı bir iz bırakan Aytuna; Yeni Umûmî Pedagoji (1932), Talîm ve Tadrîs'te Kendi Kendine Faâliyet (Tercüme-1933), Tadrîs Yenilikleri (1936), Yeni Eğitimde Bir Usûl Okul Kooperatifleri (Tercüme-1936), Toplu Tadrîs ve Kompleks Sistem (1936), Pedagoji Dersleri (1937), İlk ve Ortaokullarda Nazarî ve Amelî Didaktika (1937), Proje Usûlü ve Platon Plan (1938), Dalton Planı (1938), Winnetka Sistemi (1938), Dekroli Usûlü (1939), Okulda Disiplin (1940), Normal Çocuklarda Anormallikler (1945), Özel Eğitim Metodu (Birinci Devre İçin-1949), Özel Öğretim Metodu (İkinci Devre İçin-1949), Genel Öğretim Bilgisi (1950), Hayat Bilgisi Öğretmen Kitabı (3 Cilt- 1.,2. Ve 3. Sınıflar İçin-1952), Aktif Öğretim Tekniği (1955), Orta Dereceli Okullarda Öğretmenlik ve Problemleri (1958) gibi temel eserlerin de içinde bulunduğu kırk yapıtı ve bundan daha fazla sayıda makaleyi literatürümüze kazandırmıştır.

B. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye

Hasip Ahmet Aytuna'nın hazırlamış olduğu rapor ekseninde Erbaa, Niksar ve Tokat'taki durumu değerlendirebilmek için İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki gelişmeleri ana hatlarıyla özetlemek bir gereklilik haline gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'nin aktif tarafsızlık siyaseti çerçevesinde İsmet İnönü liderliğinde savaşın dışında kalmayı başardığı ancak savaşın kaçınılmaz etkilerinin toplumsal hayatın her alanında hissedildiği bir dönemi oluşturmuştur. Savaşın başlamasından sonra Türkiye yakın ve orta vadede ortaya çıkabilecek olası tehditlere yönelik olarak çeşitli düzenlemeleri hayata geçirmiştir. Türkiye savaşın ilk yıllarında ağırlığını kırsal alanda yaşayanların oluşturduğu yaklaşık 18 milyon kişilik bir demografik yapılanmaya sahiptir.¹⁵ Ancak savaş nedeniyle aktif çalışma çağında bulunan, 750.000'i köylü olmak üzere yaklaşık bir milyon erkek silahaltına alınmıştır.¹⁶ Bu durum doğal olarak savunma giderlerinin artması gibi bir sonuç doğurmuştur. Nitekim askeri harcamaların bütçe içindeki payı 1939'da % 50 düzeyinde iken 1942'de % 66'ya yükselmiştir.¹⁷ Savunma harcamalarındaki artış bütçede büyük açıklara neden olmuştur.¹⁸ Öte yandan iş gücündeki azalma, dış ticaret aracılığıyla sağlanabilen üretim girdilerinde yaşanan daralma ve merkezi yönetimin üretim etkinliklerine ayırdığı kaynakların sınırlılığı üretimde keskin düşümlere yol açmıştır.¹⁹ Büyük bir ordunun ve kentlerin iâşesinden dolayı tüketim hacmi ise genişlemiştir.²⁰ Nitekim Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen de üretim-tüketim dengesinin, betimlediğimiz nedenlerden dolayı bozulduğunu belirtmiştir.²¹

Üretim-tüketim dengesinin savaş koşullarının etkisiyle bozulması ve büyük ölçekli bütçe açıklarının emisyon hacminde neden olduğu genişleme²², ülkede 1930'lardan beri var olan fiyat istikrarının bozulmasına nihayetinde enflasyonist bir ortamın gelişimine yol

15 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, Vilâyetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibariyle Nüfus ve Yüzey Ölçü, Devlet İstatistik Enstitüsü, Yay. No.158., Ankara, 1941, s. 9.

16 A. Başer Kafaoglu, *Varlık Vergisi Gerçeği*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 74.

17 Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 539. Ayrıca bkz. Ertuğrul Baydar, İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, No: 1978-195, Ankara, 1978, s. 33-63.

18 Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 4. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 200.

19 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 288.

20 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 83-84.

21 *TBMM Zabıt Cerideleri*, D. VI., C. 22, İ. 18, 19 Aralık 1941., s. 109.

22 Tezel (2015), s. 308.

Hasip Ahmet Aytuna'nın Raporu Işığında 1942 Erbaa-Niksar Depremi ve Tokat'taki Gelişmeler

açmıştır. Merkezi yönetim, savaş ekonomisi olarak adlandırılabilir bir çerçevede başta îşe olmak üzere enflasyon, üretim ve tüketim bağlamında beliren sorunları çözümlenmeye yönelik adımlar atmıştır. Refik Saydam Hükümeti döneminde (27.01.1939-8.07.1942) katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine değerinin altında fiyatlarla el koyma gibi yöntemler uygulamaya konulmuştur.²³ Bu bağlamda öncelikle hükümete; ücretli iş yükümlülüğü, ücretlerin sınırlandırılması, özel sektöre ait işletmelere süreli olarak el konulması, iç ve dış ticarete azamî ve asgarî fiyatların tayini, temel metallerin vesikayla dağıtılması gibi geniş yetkiler tanıyan 18 Ocak 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu hayata geçirilmiştir.²⁴ Söz konusu yasada, süreç içerisindeki gelişmelere koşut olarak pek çok değişiklik yapılmıştır.²⁵ Ancak gerçekleştirilen yasal düzenlemeler, çıkartılan kararnameler, bunların uygulanması için oluşturulan kurumlar²⁶, hayat pahalılığı, temel tüketim maddelerinin yetersizliği, karaborsa ve yoksulluk gibi sorunların ortadan kaldırılmasını sağlayamamıştır. Nitekim Milli Korunma Kanunu'nun uygulandığı süreçte Ankara İktisat İşleri Müdürlüğü, İktisat Bakanlığı Sanayi Tetkik Dairesi Başkanlığı ve îşe İşleri Müsteşar Yardımcılığı gibi görevlerde bulunmuş olan Şevket Süreyya Aydemir, Milli Korunma Kanunu'nun hiçbir zaman hedeflendiği biçimde uygulanmadığını belirtmiştir.²⁷

Merkezi yönetimin aldığı ve ağırlığını yasal düzenlemelerin oluşturduğu önlemlerin etkisiz kalmasında çeşitli nedenler bulunmaktadır. Birincisi; temel tüketim kalemlerindeki yetersizlik bağlamında üretimin arttırılmasına çalışılmış ancak üretken nüfusun silahlı durumda bulunması, dış ticaret yoluyla sağlanan üretim girdilerindeki azalma, bütçe kaynaklarının ağırlıklı olarak savunma alanında kullanımı nedeniyle üretime ayrılan kamu kaynaklarındaki düşüş gibi sebepler, gerek tarım²⁸ gerekse sanayi²⁹ alanında üretimde düşüşlere yol açmıştır. İkincisi; sorunlara yönelik önlemlerin uygulamaya geçirilmesinde yaşanan eksikliklerdi. Örgütlenme, personel ve bilgi yetersizliği bu bağlamda ön plana çıkmaktaydı. Savaş yıllarında kamuda çeşitli görevlerde bulunan Şevket Süreyya Aydemir'in *"...Kanunlarımızın yapısı, kanun yapıcının zihniyeti ve bu kanunları uygulayacak idare ve yargı teşkilâtının adalet görüşü böyle hallerde, bu türlü zarûretler için hazır değildi. Hele, fevkalade hallerde, fevkalade kanun ve tedbirlerle, icra ve uygulama işlerinin ilk ve gerekli şartı olan istatistik alanında ise, hemen tamamen teşkilatsız ve muhatapsızdık..."* şeklindeki ifadesi söz konusu eksikliği işaret etmekteydi.³⁰ Tan Gazetesi'nde Milli Korunma Kanunu ve uygulamalarının sonuçlarını irdeleyen bir yazı kaleme alan Hüseyin Avni Bey, *"...Fiyatları murakabe komisyonu, piyasa hareketlerini, fiyat yükselişini öğrenebilmek için çok zorluklar çekmiştir.* Çünkü komisyonun emrinde, piyasa ile geniş bir surette irtibat temin eden

23 Pamuk (2014), s. 200.

24 *Resmî Gazete*, 26 Kânûn-î sâni 1940, S. 4417, Kanun No: 3780, Kabul Tarihi: 18/01/1940.

25 3 Şubat 1942 tarihinde yürürlüğe giren 4180 sayılı yasayla, Milli Korunma Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun'la Milli Korunma Kanunu'nun 6, 18, 19, 21, 25, 29, 30, 31, 32, 34, 36, 38, 42, 43, 44, 47, 50, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 63, 66, 67. ve 68. maddeleri değiştirilmiştir. Bkz. *Resmî Gazete*, 3 Şubat 1942, S. 5023, Kanun No: 4180, Kabul Tarihi: 30/01/1942. Şevket Süreyya Aydemir Milli Korunma Kanunu'nda 1940-1956 arasında on iki kez değişiklik yapıldığını bildirmektedir. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, 2. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 214.

26 Bunlar arasında; Koordinasyon Kurulu, îşe Müsteşarlığı (Teşkilâtı), îşe Müdürlükleri, îşe Heyetleri, Fiyat Murakabe Komisyonları, Ticaret Ofisi, Petrol Ofisi, Dağıtma Ofisi gibi kurumlar bulunmaktaydı.

27 Aydemir (1975), s. 73.

28 Boratav (2006), s. 288. Ayrıca bkz. Şevket Pamuk, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında îşe Politikası ve Köylülük", *75 Yılda Köylülerden Şehirlere*, Tarih Vakfı-İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999, s. 59.

29 Tezel (2015), s. 333.

30 Aydemir, (1975), s. 215.

bir teşkilât mevcut değildi. Bu teşkilâttan mahrum olan komisyon, münferit hadiselerle meşgul olmak suretiyle faaliyetini ancak mahdut bir sahaya inhisar ettirmişti. *Hattâ bu mahdut sahada bile hatalar olduğunu itiraf etmek lâzım...*³¹ sözleriyle örgütlenme boyutundaki yetersizliğe dikkat çekmiştir. Başbakan Refik Saydam da Milli Korunma Kanunu'nda gerçekleştirilen değişiklikler çerçevesinde TBMM'nde yaptığı konuşmasında devlet örgütlenmesinin gerekli donanımına sahip olmadığını belirtmiştir.³² Saydam, iki yıl sonra 1942 Malî Yılı Muvazenei Umûmiye Kanunu nedeniyle yine TBMM'nde yaptığı konuşmada bir kez daha örgütlenme konusundaki eksikliklere dikkat çekerek, silahaltına alınan memurlardan dolayı yaşanan personel eksikliğini vurgulamıştır.³³ Bunların dışında savaş koşullarında ücretleri eriyen memurlar arasında rüşvetin yaygınlaşması, şehirlerde esnafın kırsal alanda üreticilerin özellikle temel tüketim maddelerini piyasa fiyatlarından satmak amacıyla saklamaları³⁴, halkın temel tüketim maddelerini bulamama kaygısıyla ihtiyacından fazlasını stoklamaya çalışması³⁵ gibi ikincil faktörler de merkezi yönetimin savaş koşulları çerçevesinde beliren sorunların çözümüne yönelik uygulamalardan sonuç almasını güçleştirmiştir.

TBMM'nin 30 Ocak 1942 de kabul ettiği 4180 sayılı yasayla Milli Korunma Kanunu'nda çok sayıda değişiklik yapılmıştır.³⁶ Değişikliklerle ilgili olarak, Ulus Gazetesi'nde kapsamlı bir yazı kaleme alan Isparta Milletvekili Kemal Turan, halkın ve ordunun gereksinimlerini karşılamak, mücadele gücünü diri tutmak-arttırmak ve bütün bu zarûretleri karşılayarak ağırlığı her gün artmakta olan harbin zararlı tesirlerini önleyebilmek için, Milli Korunma Kanunu'nda yeniden birçok değişiklikler yapıldığını belirtmiştir. Turan yazısında hükümetin sahip olduğu yetkilerin yanı sıra vatandaşların sorumluluklarının da arttırıldığına dikkat çekmiştir. Turan bütün bu değişikliklerin, hükümetin iş ve mesuliyet alanını genişletirken yurt içinde onu temsil eden idare âmirlerinin de vazifelerini arttırdığını vurgulamış, ayrıca vali ve kaymakamlara şimdiki kadar adliyeye bırakılmış bazı olağanüstü yetkilerin devredildiğini aktarmıştır.³⁷ Söz konusu değişikliklerle vali ve kaymakam gibi yerel yöneticiler veya bunların yazılı emriyle görevlendirilen memurlar ev, mağaza, ticarethane, depo, dükkân, ambar, samanlık vs. her türlü mal konabilen yerlerde arama yapabileceklerdi. Hükümetin belirlediği fiyatlar ve yerler dışında hareket edenlerin de tespit ve adliyeye tesliminden yerel yöneticiler sorumlu tutulmuşlardı. Böylece yerel yöneticiler ve memurlar genişletilen yetkileriyle savaşın yol açtığı ihtikâr, rüşvet, hayat pahalılığı gibi sorunların çözümünde ön plana çıkmışlardı. Öte yandan hükümetin ihtiyaç halinde dilediği nakil vasıtalarını ya da malzemesini belirlediği ücret karşılığında dilediği yerde ve sürede çalıştırması, nakil işini yapmağa mecbur tutulan vasıtalarla kullanıcıları, sanayi ve maden işletmelerinde çalıştırılacak vatandaşlar, verilen emirleri yerine getirmezlerse ceza görecekler ve zorla işe götürüleceklerdi. Vatandaşlardan hükümetçe kararlaştırılan yer ve göreve gitmeyenler olursa bunların vali veya kaymakamların yazılı emriyle zabıta kuvvetiyle sevk olunmaları kabul edilmişti. Bu vatandaşlar mükellefiyete tâbi tutulamayacaklarını düşünceleri halinde vali veya kaymakama müracaat edecek ve onların haklarında verecekleri karara

31 Hüseyin Avni, "İhtikârla Mücadele Niçin Müsbet Netice Vermedi?" *Tan*, 24 Kânûn-i sâni 1941, s. 3.

32 *TBMM Zabıt Cerideleri*, D. VI., C. 15, İ. 21, 25 Aralık 1940., s. 178.

33 *TBMM Zabıt Cerideleri*, D. VI., C. 25, İ. 62, 25 Mayıs 1942., s. 270.

34 *BCA*, F. 30.10.0.0. / 4.22.27. 1 Aralık 1941.

35 *TBMM Zabıt Cerideleri*, D. VI., C. 22, İ. 20, 24 Aralık 1941., s. 132.

36 *Resmî Gazete*, 3 Şubat 1942, S. 5023, s. 2237-2241.

37 *Ulus*, 13 Şubat 1942, s. 2.

Hasip Ahmet Aytuna'nın Raporu Işığında 1942 Erbaa-Niksar Depremi ve Tokat'taki Gelişmeler

uyacaklardı.³⁸ Öyle görülüyor ki bir yanda yerel düzlemde vali ve kaymakamlar daha geniş yetkilerle donatılırken öte yanda vatandaşların sorumlulukları söz konusu değişikliklerle birlikte arttırılmıştır. 1942 yılının yaz aylarında yaşanan bir siyasi gelişme ülkede savaş ekseninde yaşanan sorunların çözümünde izlenen politikaların değişimine yol açmıştır.

Başbakan Refik Saydam'ın 8 Temmuz 1942'de vefat etmesinin ardından İzmir Milletvekili Mehmet Şükrü Saracoğlu yeni hükümeti kurmuştur.³⁹ Hükümet karborsacılığın genişlediği, fiyatların yükselmeye devam ettiği, yolsuzluk ve rüşvetin yaygınlaştığı bir sosyo-ekonomik dönemde iş başına gelmişti.⁴⁰ Yeni hükümet iktisadi ve sosyal düzlemde katı devlet müdahaleciliğini gevşetmeyi tercih etmiştir.⁴¹ Bu bağlamda Fiyat Murakabe Komisyon ve heyetleriyle İâşe Müsteşarlığı Vilâyetler Teşkilâtı lağvedilirken Fiyat Murakabe Komisyonları ve heyetlerinin görev ve yetkileri belediyelere devredilmiştir.⁴² Piyasa mekanizmaları çerçevesinde, üreticilere verilen fiyatların yükseltilmesiyle daha fazla miktar ve çeşitte ürünün piyasalara gireceği böylece üretimin artacağı ve rekabet ortamının oluşacağı, fiyatların dengeleneceği düşüncesi, hükümetin iktisat politikasının arka planını oluşturmuştur.⁴³ İşte bu öngörü çerçevesinde hükümet % 25 kararı olarak adlandırılan bir yaklaşımla tarımsal alandaki üreticilerin ürünlerinin belirli bir bölümünü peşin bedelle satın almış, geri kalan ürünün ise üretici tarafından serbestçe satılabilmesine imkân tanımıştır.⁴⁴ Ancak yeni düzenlemeler istenilen sonuçları vermemiş fiyatlarda benzersiz bir yükselme görülmüş, İktisat Vekâleti'nin toptan eşya fiyatları endeksi 1938'de 100'den Haziran 1942'de 164'e çıkmış, Saracoğlu Hükümeti'nin politikalarının uygulanmaya başlandığı 1943 Temmuz'unda ise 715'e sıçramıştır.⁴⁵

Fiyatlardaki genel ve hızlı yükselişin sürmesi, ihtikârın devam etmesi, emisyon hacmindeki genişlemenin yeni boyutlara ulaşması karşısında Saracoğlu Hükümeti yeni arayışlar içerisine girmiştir. Hükümet emisyon hacmini küçülterek paranın alım gücünü arttırmak ve devletin başta savunma olmak üzere harcamalarına ilave kaynak bulmak için harekete geçmiştir. Bu bağlamda savaş yıllarında önemli kazançlar elde etmiş olan tüccarlar, emlak ve akar sahipleri ile büyük çiftçilerden alınmak üzere Varlık Vergisi adıyla yeni bir vergi düzenlemesi⁴⁶ yapılmıştır. Yasayla servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalade kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere büyük çiftçiler, tüccarlar, emlak ve gelir sahiplerinden vergi alınması öngörülmüştür.⁴⁷ Vergiler her il ve ilçede en yüksek mülki amirin başkanlığında mal müdürü, ticaret odalarıyla, belediyelerce kendi üyeleri arasından seçilecek ikişer üyeden oluşan komisyonlar aracılığıyla belirlenecekti.

38 *Resmi Gazete*, 3 Şubat 1942, S. 5023, s. 2237-2240.

39 *Resmi Gazete*, 10 Temmuz 1942, S. 5154, s. 3325.

40 Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi 1939-1945*, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012., s. 155.

41 Pamuk (2014), s. 201.

42 *Resmi Gazete*, 25 Temmuz 1942, S. 5167, s. 3402.

43 Murat Metinsoy, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 145.

44 *Resmi Gazete*, 17 Temmuz 1942, S. 5160., s. 3371-3372. 2/18364 nolu kararnamenin K/366 göre 50 tona kadar üretimde bulunan üreticiler %25; 50-100 tona kadar üretimde bulunan üreticiler ilk 50 ton için %25, 50 tondan 100 tona kadar olan kısım için %35; 100 tondan fazla üretim gerçekleştiren üreticiler ise 50 tona kadar olan kısım için %25, 50 tondan 100 tona kadar olan kısım için %35 ve 100 tondan fazla olan kısım için %50 oranındaki ürünlerini devlete satmak zorunda olup, geri kalan miktarlar üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabileceklerdir.

45 Tezel (2015), s. 313.

46 *TBMM Zabıt Cerideleri*, D. VI., C. 28, İ. 3, 11 Kasım 1942., s. 21.

47 *Resmi Gazete*, 12 Teşrinisani 1942, S. 5255, s. 3965-3966.

İhtiyaç halinde komisyonların sayısı arttırılabilecekti ayrıca komisyonlarca takdir edilmiş vergi miktarına itiraz edilemeyecekti.⁴⁸ Varlık Vergisi ile hükümet 1942 yılında 463 milyon liralık bir kaynak yaratmış ancak ciddi savunma giderleri, yüksek enflasyonist ortam ve bütçe kaynaklarında devamlı artış sağlayacak önlemler konusundaki yetersizlikler nedeniyle 1943 yılı itibarıyla bütçe gelirlerinin gerçek değeri düşmüş ve bütçede önemli bir açık oluşmuştur.⁴⁹ Varlık Vergisi'nin uygulanması sürecinde; vergi miktarının belirlenmesi, komisyonlarda ehil olmayan kişilerin görevlendirilmesi, vergi mükelleflerine yönelik etnik ve dinsel ayrımcılık gibi şikâyetler ön plana çıkmıştır.⁵⁰ 17 Eylül 1943 tarih ve 4501 sayılı kanun ile Varlık Vergisinden kalan borçların kaldırılması için hükümete yetki verilmiş⁵¹, 15 Mart 1944 tarih ve 4530 sayılı yasayla hükümet Varlık Vergisi'ni tamamen kaldırmıştır.⁵² Saracoğlu Hükümeti'nin devlet harcamalarının finansmanı ve sosyal yardıma kaynak yaratmak⁵³ için yürürlüğe koyduğu bir başka yasal düzenleme ise 4 Haziran 1943 tarih ve 4429 sayılı kanun ile düzenlenen Toprak Mahsulleri Vergisi olmuştur.⁵⁴ Söz konusu yasa 26 Nisan 1944 tarih ve 4553 sayılı yasayla yeniden düzenlenerek başlıca hububat⁵⁵, bakliyat⁵⁶ ve diğer tarım ürünlerinden⁵⁷ % 10 nispetinde vergi alınmasını öngörmüştür.

Görüldüğü üzere İkinci Dünya Savaşı'nın küresel düzlemde yarattığı etkiler, savaş dışı bulunan Türkiye'de de hem iktisadi hem de sosyal düzlemde çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Önce Refik Saydam ardından M. Şükrü Saracoğlu hükümetleri uyguladıkları farklı iktisat politikalarıyla sorunlara çözüm getirmeye çalışmışlardır. Ancak savaş yıllarının özel iktisadi koşulları ve içte yaratmış olduğu dinamikler söz konusu sürecin Türkiye tarihinde zorlu bir deneyim olarak değerlendirilmesine neden olmuştur.

C. Deprem Öncesinde Niksar ve Erbaa'nın Sosyo-Ekonomik Durumu

1940 yılındaki resmi kayıtlara göre Erbaa, nahiye ve köyleriyle 72.059 kişinin yaşadığı⁵⁸, nüfusun % 90.79'unun (65.422) kırsal alanda ikamet ettiği⁵⁹, tütüne dayalı tarımsal üretimin yaygın olduğu ve mahsulün iyi fiyattan satılmasıyla önemli gelir kaynağına sahip, buğday üretimi açısından kendi gereksinimini karşılayabilen bir ilçeydi. Tütün üretimi, nahiye ve köyleriyle 35.326 kişinin ikamet ettiği⁶⁰, nüfusun % 81.16'sinin (28.671) kırsal

48 *Resmi Gazete*, 12 Teşrinisani 1942, S. 5255, s. 3966.

49 Tezel (2015), s. 314.

50 *BCA*. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.36. 16 Ocak 1943., Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 148., Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951, s. 110.

51 *Resmi Gazete*, 21 Eylül 1943, S. 5513, s. 5837.

52 *Resmi Gazete*, 17 Mart 1944, S. 5657, s. 6613.

53 *TBMM Zabıt Cerideleri*, D. VII., C. 3, İ. 33, 4 Haziran 1943., s. 19.

54 *Resmi Gazete*, 7 Haziran 1943, S. 5423, s. 5241-5244.

55 Akdarı, Arpa, Buğday, Çavdar, Çeltik, Kaplıca, Kumdari, Kuşyemi, Mahlüt, Mısır, Yulaf.

56 Bakla, bezelye, bürülce, fasulye, nohut, mercimek.

57 Afyon (Sakız), Antepfıstığı, Ayçiçeği, Fındık, Kendir (Tohum), Keten (Tohum), Kuru incir, Kuru üzüm, narenciye, pamuk, pancar, patates, susam, tütün, zeytin.

58 34.357'si erkek, 37.702'si kadın olmak üzere. (*20 İkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, Vilâyetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibariyle Nüfus ve Yüzey Ölçü*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Yay. No.158., Ankara, 1941, s. 603.)

59 *20 İkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, Vilâyetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibariyle Nüfus ve Yüzey Ölçü*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Yay. No.158., Ankara, 1941, s. 603.

60 17.264'ü erkek, 18.062'si kadın olmak üzere. (*20 İkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, Vilâyetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibariyle Nüfus ve Yüzey Ölçü*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Yay. No.158., s.612., Ankara, 1941.)

Hasip Ahmet Aytuna'nın Raporu Işığında 1942 Erbaa-Niksar Depremi ve Tokat'taki Gelişmeler

alandan yaşadığı⁶¹ Niksar'da da önemli bir geçim kaynağıydı. Ayrıca buğday, arpa, pirinç, ceviz üretimi de göz ardı edilmeyecek bir seviyedeydi. Tütün, pirinç ve ceviz, bölgenin ihraç ürünlerini oluşturmaktaydı. 1936'da pirinç rekoltesi 500.000 kg iken 1937'de 1.000.000 kg'a ulaşacağı tahmin edilmişti.⁶² Her iki ilçenin de başta tütün olmak üzere tarımsal ürünlerden elde ettiği gelir, halkın sosyo-ekonomik durumunun iyi düzeyde bulunmasını sağlamaktaydı. Nitekim Erbaa ve Niksar'da yardım kuruluşlarına karşı yurttaşlar son derece cömertti ve bölgede sorumlulukları üstlenilen ve öğrenimi sağlanan çocukların sayısı az değildi.⁶³

Cumhuriyetin ilk yıllarından beri süre gelen bayındırlık faaliyetleri çerçevesinde Erbaa için 1938 yılında tamamlanarak onaylanan kaza imar planı, 1939 Erzincan Depremi'nden ötürü uygulamaya konulamamıştı. Bu felaketten Erbaa'da etkilenmiş, çarşı ve mahallelerdeki ev ve dükkânların birçoğu yıkılarak arsaya dönüştüğünden kazanın eski halinden eser kalmamış, planın uygulanması da mümkün olmaktan çıkmıştır. Sarsıntıdan sonra ayakta kalabilen ev ve dükkânlar, halkın gündelik yaşamını sürdürebilmesi bağlamında yetersiz kalmıştır. Söz konusu planın uygulanması durumunda mevcut yapılardan bazılarının da istimlak edilmesi zorunluluğu, yetersizliği daha da arttırarak pek çok insanın açıkta kalmasına yol açacak ve belediyeyi de maddi anlamda zarara uğratacaktı. Bu yüzden belediye meclisinin aldığı karar uyarınca yerinde incelemelerin gerçekleştirilerek planda gerekli değişikliklerin yapılması öngörülmüştür.⁶⁴

1939 Erzincan depreminin üzerinden üç yıl geçmiş olmasına karşın Erbaa ve bağlı köylerde pek çok yurttaş çivisizlik yüzünden barakalarda yaşamaktaydılar.⁶⁵ Merkeze bağlı Fundacık, Kargın ve Miril köylerinde felaketin izlerini silmeye dönük inşaat faaliyetleri hâlâ devam etmekteydi.⁶⁶ Erzincan Depremi'nden kaynaklı barınma sorununun yanı sıra 1940'ta yaşanan kuraklık nedeniyle başta buğday olmak üzere ciddi hububat eksikliği bulunmaktaydı. Özellikle köylüler bu durumdan dolayı güçlük yaşamaktaydılar. Sorunun aşılabilmesi için pazar yerlerinde hububat satışının serbest bırakılması ve Toprak Mahsulleri Ofisi'nden (TMO) yiyecek buğday sağlanması istenmişti. Ancak Erbaa'nın yiyecek buğday gereksiniminin TMO'nun Amasya ofisinden karşılanması ve Yeşilirmak Vadisi'ni takip eden yolların ve köprülerin tamamen harap bir halde bulunmasından dolayı buğday gönderimi zorunlu olarak Lâdik İstasyonu'ndan yapılmakta ve çok masraf ve zamana mâl olmaktaydı. Bu yüzden kaza merkezinde bir ofis açılmasına yönelik bir beklenti ortaya çıkmıştı.

Uzun bir boğazın iki tarafında, kademe-kademe sıralanmış ve pek çoğu üç ve daha fazla katlı ahşap evler hâlinde yapılanmış Niksar ve kırsalında da 1939 Erzincan Depremi'nin yarattığı sorunlar süregitmekteydi. İlçe sakinlerinin önemli bir bölümü tütün üretimiyle meşgul olduğu için tütün kurutmaya, saklamaya ve işlemeye müsait olacak biçimde büyük ve yüksek ahşap yapılar inşa edilmişti. Depremde bunların bir kısmı yıkılırken bazıları ciddi ya da hafif düzeyde hasar alarak felaketi atlattı. Kaza merkezinde ve köylerinde inşaat faaliyetleri hâlâ devam etmekteydi ve çivi ihtiyacı resmi kayıtlara da yansımıştı. 1939'dan

61 *20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, Vilâyetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibariyle Nüfus ve Yüzey Ölçü*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Yay. No.158., s.612., Ankara, 1941.

62 *BCA*, F. 490.1.0.0. / 713.434.1.52. 10 Temmuz 1937.

63 *BCA*, F. 490.1.0.0. / 713.434.1.53. 10 Temmuz 1937.

64 *BCA*, F. 490.1.0.0. / 713.437.1.18. 30 Nisan 1942.

65 *BCA*, F. 490.1.0.0. / 713.437.1.27. 30 Nisan 1942.

66 *BCA*, F. 490.1.0.0. / 713.437.1.20. 30 Nisan 1942.

sonra zarar gören, çatlayan veya şakullerini kaybeden ve yıkılabilir hale gelen bazı yapıların üst katları yıkılarak iptal edilmiş, alt katları ve temel üstü kısımları onararak içlerinde oturulabilir hale getirilmişti. Öte yandan Niksar ve köylerinde dokumacılık yaygın olduğu için bez ve ipliğe gereksinim artmıştı. Gazyağı sıkıntısı ciddi bir hâl almış, kaza için gazyağı temini ve köylere eşit olarak dağıtımı hayati bir konu haline gelmişti.⁶⁷ Şüphesiz yukarıda betimlenen sorunların arka planında 1939 Erzincan Depremi ve iklim koşulları kadar, İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'de gündelik hayatı zorlaştıran etkileri de bulunmaktaydı.

Savaşın Türkiye'de yarattığı iâşe sorunları karşısında hükümet çeşitli düzenlemeleri hayata geçirmişti. Bunlardan birisi olan Millî Korunma Kanunu'nun, 3954 sayılı kanunla değiştirilen 14., 31. ve 36. maddelerine dayanılarak, üretici elinde bulunan ve tohumlukla yemeklik ihtiyaçlarından fazla olan hububat, el konma hükümlerine tâbi tutulmuştu. Böylece başta Erbaa olmak üzere üreticilerin hububat ürünlerine bakanlar kurulunun 12 Şubat 1941 tarihli kararıyla el konulması, bölgedeki yurttaşların durumunu hem iktisadi hem de sosyal bağlamda olumsuz etkilemiştir. İlçelere bağlı kırsal alandaki köylüler, el altından ederi üzerinde fiyatlarla başta buğday olmak üzere çeşitli tahıl ürünlerini merkez ve nahiyelerde yaşayanlara satarak gelir elde etmeye çalışırken, tahıl fiyatlarında keskin yükselişler görülmüştür.⁶⁸ 15 Temmuz 1942 tarih ve 2/18365 numaralı kararnâmeyle yürürlüğe giren 366 sayılı karar uyarınca hububat üreticilerinin ürünlerinin belli bir bölümünü hükümetin belirlediği fiyatlarla devlete satması geri kalanını serbestçe tasarruf etme hakkına kavuşması (%25'ler), hem üreticilerin üzerindeki baskıyı azaltarak üretimi arttırmayı hem de karaborsacılığı önleyerek fiyat istikrarı oluşturmaya yönelik bir adım olmuştur. Söz konusu düzenleme hükümet açısından istenilen sonuçları yaratamamış ancak tüm ülkede olduğu gibi⁶⁹ Erbaa ve Niksar ile kırsaldaki büyük hububat üreticileri de, gerek şehirlerdeki alıcılara gerekse devletten daha fazla para veren tüccarlara ürünlerini satabilmişlerdi.

D. 1942 Depreminin Erbaa'daki Etkileri

20 Aralık 1942 saat 17:00'de Erbaa merkezli meydana gelen depremin ardından VI. Dönem Tokat milletvekili Hasip Ahmet Aytuna, en çok zarar gördüğü anlaşılan Erbaa'ya, yol ve ulaşım araçlarını düşünerek, Tokat'a uğramadan Lâdik İstasyonu'ndan gitmeyi, oradan Niksar'a geçmeyi, dönüşte Tokat ve Zile'ye uğramayı kararlaştırmıştır. Araç bulmada karşılaştığı zorluklara rağmen bu programı uygulamayı başarmıştır. Erbaa'ya ulaştığında 1939 Erzincan Depremi'nde hiç zarar görmemiş veya önemsiz çatlaklarla depremi atlatmış olan bazı sağlam, beton ve tuğladan inşa edilmiş yapıların, bu depremde hiçbir sağlam katı ve duvarı kalmamak üzere tamamen yıkılarak birer taş yığına dönüştüğüne tanıklık etmiştir. Kasabadaki en sağlam binalardan birisi olan parti binası da ciddi surette hasar görmüş buna karşın Erzincan Depremi'nden sonra tek kat olarak yapılan kaymakam evi ile bazı meskenler ve çarşı içindeki tek katlı vakıf dükkânları ayakta kalmışlardır.⁷⁰ Nitekim Tokat Valiliği'nin ilçedeki ilk saptamalarında da meskenlerin % 10'nun yıkıldığı geri kalanlarının da hasarlı olduğu belirlenmiştir.⁷¹ Amasya Valisi Talat Öncel'in Erbaa'daki tespitlerine göre

67 BCA, F. 490.1.0.0. / 713.437.1.20. 30 Nisan 1942.

68 BCA, F. 490.1.0.0. / 714.438.1.63. 12 Şubat 1943.

69 Boratav, (2006), s. 294-296.

70 BCA, F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.18. 16 Ocak 1943.

71 BCA, F. 30.10.0.0. / 120.849.9.2. 22 Aralık 1942.

Hasip Ahmet Aytuna'nın Raporu Işığında 1942 Erbaa-Niksar Depremi ve Tokat'taki Gelişmeler

iki ilkokul, kaymakam evi ve bir hususi ev dışında 1.200 meskenli kazada yapılar ya yıkılmış ya da ağır şekilde hasara uğramıştır.⁷²

Erbaa içinde, enkaz yığınları yakınlarındaki boş yerlerde ve alanlarda, Kızılay çadırları ve çok iptidâî tarzda yapılmış olan küçük barakalar, depremin yarattığı travmanın etkisi altındaki insanlarla dolmuştur.

“Bunların çoğu, büyük küçük yakınlarını enkaz altında bırakarak canlarını kurtarmış olmaktan ve şimdi yaşayanlar arasında bulunmaktan adeta ıstırap duymakta, maddeten perişan vaziyette, ruhen çok sarsılmış durumdaydı. Bakışlarında, hareketlerinde gayri tabiiyet, ürkeklik, dalgınlık ve durgunluk hali vardır. Bazıları, muhtelif kısımları yıkılmış olduğu halde cepheleeri veya yan duvarlarıyla ayakta durabilen binaların yakınlarından geçememekte, en sağlam görünen binalara girememektedirler. Karısını, çocuklarını yıkılan evinin enkazı altından birer ezilmiş ceset halinde çıkartan askerlik şubesi başkanı, yaşlı başlı bir asker olmasına rağmen uğradığı felaketin dehşeti altında ezilmiş, ruhu ve sarsılmış şuuru ile bir gölge gibi dalgın ve korkak dolaşmakta, hiçbir çatı altına girememektedir.”⁷³

Erbaa'nın uğradığı büyük yıkımı izleyen günlerde görülen iyi hava koşulları, felaketedelere enkaz içinde çalışma fırsatı olarak görülmekte,

“sert ve keskin rüzgârlar başlamadan önce herkes düne kadar içinde rahatça oturduğu ve refahla yaşadığı evinin enkazını eşeleyerek oradan birkaç parça eşya, toza-toprağa karışmış bir avuç yiyecek, üst başa geçirilecek herhangi bir giyecek eşyası teminine çalışmaktaydı. Farklı öğrenim düzeyindeki depremedeler, kendilerini kasabaya bağlayan bütün bağların koptuğunu ve esasen kasabada “varlık” denmeğe layık hiçbir maddi eser kalmadığını, en sevgili hatıralarının da toprak yığını haline geldiğini ve fazla olarak senelerce tahsil ve hazırlıktan sonra memleket hizmetine girmiş olan bazı memur ve münevverlerin de enkaz altında kalmak suretiyle kasabanın uğradığı her hususta büyük maddi ve manevi kayıpları anlatarak, Erbaa'nın Kelkit-Yeşilirmak vadisinden kaldırılmasını hiçbir acı duymadan karşılayacaklarını belirtmişlerdi.”⁷⁴

1939 Erzincan Depremi'nden sonra Erbaa'ya gelen jeologlar heyetinin verdiği raporun 3. maddesinde “Erbaa kasabası mevkiinin değiştirilmesine lüzum görülmemiştir. Hasar nispeti % 62-66 olan Cedit-Cumhuriyet ve Aşağı Mahalle gibi yerleşim yerleri eski yerinde bırakılmıştır.” şeklinde bir çıkarım yapılması, yaşanan yıkım dikkate alındığında ilçenin yerinin mutlak şekilde daha sağlam bir zemine kaydırılması zorunluluğunun henüz anlaşılmadığını göstermiştir. Deprem sonucunda Erbaa'da ortaya çıkan can ve mal kayıplarını Aytuna bir bilanço halinde vermiştir. Buna göre aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.⁷⁵

72 BCA. F. 30.10.0.0. / 120.849.9.13. 22 Aralık 1942.

73 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.19. 16 Ocak 1943.

74 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.19. 16 Ocak 1943.

75 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.20. 16 Ocak 1943.

Yeri	Ölü	Yaralı	Kısmen Yıkılan Ev	Tamamen Yıkılan Ev	Telef Olan Büyükbaş Hayvan	Telef Olan Küçükbaş Hayvan
Kasaba	210*	239	496	791	492	216
Merkez Nahiye	49	94	151	250	952	000
Hayati Nahiyesi	73	156	563	329	235	8
Karayaka Nahiyesi	14	37	500	110	111	126
Sonusa Nahiyesi	31	45	200	300	163	17
Bidevi Nahiyesi	66	74	107	267	700	3
Toplam	443	645	2.017	2.047	2.653	370

Aytuna'nın raporuna göre ciddi hasar gören köylerin başlıcaları şöyle sıralanmıştır; Merkez ilçeye bağlı; Aladun, Ahur ve Eriyaba, Hayati Nahiyesi'ne bağlı; Tepekışla, Hayati, Murus, Geyne, Emeri, Geleşin, Manas, Küfe, Ayan ve Gendekse, Karayaka Nahiyesi'ne bağlı; Ferenge, Holay, Karayaka, Zilhor ve Gelengere, Sonusa Nahiyesi'ne bağlı; Sonusa, Gemibükü, Zuday ve Andıran, Bidevi Nahiyesi'ne bağlı; Kızılçubuk, Pidi, Yukarıçandır, Aşağıçandır, Hacıpazar, Değirmenli, Çalkara ve Ravak.⁷⁶ Tokat Valiliği başlangıçta kırsal alandaki ölü sayısının bin civarında olabileceğini öngörmüşse⁷⁷ de Aytuna'nın inceleme yaptığı süreçte kayıpların belirtilen seviyeye ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Erbaa ve bağlı yerleşim alanlarındaki ölü ve yaralı sayısı, sağlık bakanının bölgeye geldiği 25 Aralık 1942'den Aytuna'nın incelemelerini gerçekleştirdiği döneme değin artmamıştır.⁷⁸ Bu durum ilk anda yapılan arama, kurtarma ve ilk yardım çalışmalarının başarısını göstermektedir.

Deprem esnasında Erbaa'da on altı yangın çıkmış ancak idare amirlerinin aldıkları ciddi ve isabetli önlemler sayesinde yangın tahribatının önüne geçilebilmiştir. Ayrıca Lâdik'teki istihkâm taburunun, Samsun, Tokat ve Turhal Şeker Fabrikası itfaiyelerinin⁷⁹, yardım için buralardan ve gece yarısına doğru civar köylerden gelen halkın, yangınları söndürmede, enkaz altında kalanları kurtarmada büyük faydaları ve yararlılıkları görülmüştür. İlçedeki tek eczanenin yıkılmış olması, en basit ilaçların bile Samsun'dan getirilmesini gerektirmiştir.

Erbaa'nın en önemli gelir kalemlerinden olan tütün üretimi de durumdan olumsuz etkilenmiştir. Depremden önce Erbaa'nın yıllık tütün üretimi 2.400.000 kg düzeyindeyken⁸⁰, yüz bin kilogramdan fazlası depremde enkaz altında kalmış ve bunların kurtarılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Ancak bunların bir bölümünün kurtarılsa dahi işe yaramayacağı belirlenmiştir. Öte yandan tütünler, kışın ve karın da tahribatına maruz kalmış, tütün deposu olarak kullanılan ambarlar tamamen yıkılmış, depo olmaya

*Bu kayıpların 11'i askerdi. Ayrıca iki subay ve on altı er hafif, dört de ağır yaralı vardı. Bkz. BCA. F. 30.10.0.0. / 120.849.9.5. 22 Aralık 1942.

76 Tokat Valiliği'nin tespitlerine göre; Erbaa, Aladun, Ahur, Eriyaba, Tepekışla, Andıran, Yukarıçandır, Aşağıçandır, Hacıpazar birinci derece, Hayati, Murus, Geyne, Emeri, Geleşin, Küfe, Ayan, Gendekse, Ravak, Karyaka, Gerenge, Holay, Zilhor, Gelengere, Sanusa, Gemibükü, Kızılçubuk, Pidi, Değirmenli, Çalgara, ikinci derece, Zuday'ın ise üçüncü derecede hasar gördüğü belirlenmiştir. Bkz. BCA, F. 30.10.0.0. / 120.849.9.11, 22 Aralık 1942.

77 BCA. F. 30.10.0.0. / 120.849.9.2. 22 Aralık 1942.

78 BCA. F. 30.10.0.0. / 120.849.9.8. 22 Aralık 1942.

79 BCA. F. 30.10.0.0. / 120.849.9.18. 22 Aralık 1942.

80 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.21. 16 Ocak 1943.

II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye ile Bulgaristan Arasındaki Sosyal ve Ekonomik İlişkiler

elverişli hiçbir yapı kalmamıştır. Dizi halinde muhafaza edilmekte olan tütünlerin Erbaa'da işlenmelerine yersizlikten dolayı imkân görülemediği. Bu yüzden Erbaa'daki tütünlerin Tokat İnhisar (Tekel) Başmüdürlüğü tarafından dizi halinde satın alınması veya ilçede ya da Tokat'ta oluşturulacak depolara gönderilmesi istenmiştir.⁸¹ Böylece Erbaa ekonomisinin uğradığı ağır düzeydeki hasarın etkisi azaltılmaya çalışılmıştır.

E. Erbaa'da Yardım-İâşe ve Sorunlar

Depremi ardından Tokat, Samsun, Amasya başta olmak üzere çeşitli vilayetlerden bölgeye personel gönderilmiş ve malzeme yardımı yapılmıştır.⁸² Erbaalılar, hükümetin, Kızılay'ın ve uzak-yakın vilayetler halkının gösterdikleri dayanışma ve ilgiden, zamanında yapılan yardımlardan dolayı minnettar kalmışlardır. Özellikle barınma ve yeniden yapılanma açısından Erbaa'ya kâfi miktarda çivi gönderilmişse de kereste ve cam gibi inşaat malzemelerinin henüz ulaşmadığı saptanmıştır.⁸³ Bununla birlikte hükümet, depremi izleyen hafta içinde bölgede meskenleri yıkılan ya da hasar görenlere, inşa edecekleri ev, ahır, samanlık gibi yapılar için devlet ormanlarından ücretsiz kerestelik ağaç verilmesini kararlaştırmıştır.⁸⁴ Ayrıca tüm deprem bölgesinde kereste temini için 500.000 liralık bir tahsisat sağlamıştır.⁸⁵ Muhtaç durumda kalan yurttaşların temel besin gereksinimleri kısa vadede hızlı ve örgütlü biçimde karşılanmış,⁸⁶ ihtiyaçlar için 220.000 liralık bir ödenek ayrılmıştır.⁸⁷ Bununla birlikte bölge halkının kış için yaz aylarından hazırladıkları kuru ve yaş erzağın enkaz altında kalmış olması, gıda teminini yaşamsal hale getirmiştir. Bu noktada maddi durumları iyi olmayan 400-500 civarındaki muhtaç yurttaşa yönelik olarak, Kızılay yardımları yapılmasına ve bir aşevi açılmasına ihtiyaç duyulmuştur. İlk etapta belediye aracılığıyla ilçedeki zor durumda bulunanların belirlenerek bunlara ekme verilmesi, ücretlerinin de Erbaa Kızılay Şubesi tarafından ödemesi kararlaştırılmıştır.⁸⁸ Depremden önce sevk edilen ve yıkılmış olan TMO ambarlarında bulunan, 2.500 ton buğdaydan memurlara verildiği gibi-ihtiyaç sahiplerine de aynı koşullarla 4-5 aylık ekme ekme buğday verilmesi istenmiştir. Beş aylık bir yardım için 350 ton buğdayın yeteceği yerinde yapılan incelemelerden anlaşılmıştır. Ofis ambarlarındaki buğdaylardan çiftçiye tohumluk olarak, en kısa zamanda, 150 ton verilmesi, bir miktar mısırın da bu toplama eklenerek bölgeye gönderilmesi, talep edilmiştir.⁸⁹

Tıbbi yardım çerçevesinde, depremi müteakip gerçekleştirilen kurtarma ve yangın söndürme çalışmaları, yakın merkezlerden (ordudan ve Kızılay'dan) gönderilen çadırlar sığınaksız kalmış çocuklarla kadınların ve ihtiyarların hemen barınmalarına yardım ettiği gibi hızlı alınan tedbirler sayesinde birçok hastalığın da önüne geçilebilmiştir. Milli Savunma Bakanlığı tarafından gönderilen 32 numaralı seyyar hastahane, bir ilkokulda faaliyete geçirilerek enkaz altından çıkartılan ağır yaralıların ve halkın tedavi gereksinimlerini karşılamış ayrıca zorunlu iâşe masraflarını da üstlenmiştir.⁹⁰ Durumu daha ağır olanlar

81 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.21. 16 Ocak 1943.

82 *Akşam*, 22 Kânûn-i evvel 1942, S. 8680, s. 1, *Vakit*, 22 Kânûn-i evvel 1942, S. 8924, s. 1.

83 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.21. 16 Ocak 1943.

84 BCA. F. 30.18.1.2 / 100.106.16.1. 26.Aralık 1942.

85 BCA. F. 30.18.1.2. / 101.32.5.1. 8 Mayıs 1943.

86 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.21. 16 Ocak 1943.

87 BCA. F. 30.18.1.2. / 101.32.5.2. 8 Mayıs 1943.

88 BCA. F. 30.10.0.0. / 120.849.9.8. 22 Aralık 1942.

89 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.22. 16 Ocak 1943.

90 BCA. F. 30.10.0.0. / 120.849.13.1. 8 Şubat 1943.

yapılan ilk tıbbi müdahaleden sonra kamyonlarla Lâdik'e ve oradan Samsun'a, bazı yaralılar da doğrudan doğruya Tokat'a gönderilmiştir. Böylece kangren, ölüm vs. gibi trajik gelişmeler önlenebilmiştir. Aytuna'nın Erbaa'da kaldığı süre içinde hafif yaralıların ilçe merkezinde tedavilerinin tamamlanmasının ardından geçici hastahane kapatılmıştır. Ancak halk arasında görülen anjin, bronşit, zatürre gibi hastalıklar, hükümet doktorunu ciddi biçimde uğraştırmış, bir tifüs vakasının yaşanması, salgın endişesini gündeme getirmiştir. Bu yüzden kış koşulları göz önünde tutularak ilçede bir revir açılmasına ve hükümet doktorunun bir iki meslektaşıyla takviye edilmesine, enkaza dönüşen merkez eczanesinin temel ihtiyacı karşılayacak hale getirilmesine şiddetle gereksinim duyulmuştur.⁹¹ Kırsal alana peyderpey yönlendirilen sağlık ekipleri, Tokat, Amasya, Samsun, Turhal Şeker Fabrikası ve Ankara'dan gelenler, bölgedeki yurttaşlara hizmet vermiştir.⁹² Yönetmelik düzlemde başta kaymakam olmak üzere diğer yerel yöneticilerin karar alma-oluşturma sürecindeki hızları ve isabetli önlemleri tıbbi anlamda durumun daha da ağırlaşmasının önüne geçmiştir.

Toplumun önemli bir bölümünün tarımsal üretici olduğu Erbaa'da, topraksızların ve mevsimlik olarak buğday ve tütün ziraatında ve kışın da tütün denk ve demetleme işlerinde işçilik yapan azımsanmayacak sayıdaki fakirlerin durumu da önemli bir sorun oluşturmuştur. Depremde eşlerini yitiren, çalışacak tütün işi bulamayan ve kışlık erzağı enkaz altında kalan, yalnız canlarını kurtarmış pek çok kadın, dul ve yetim, iş mevsimine ve ilkbahara kadar işsizlik tehlikesiyle yüz yüze gelmişlerdir. Sayıları 500'ü bulan bu insanlar, kış boyunca beslenme, barınma ve sağlık sorunları ile mücadele etmişlerdir. Sıcak iâşe yardımına 27 Aralık 1942 itibarıyla son verilmesinin kararlaştırılması, bu insanların durumunu daha da güçleştirmiştir.⁹³ Bu yüzden Kızılay'ın Erbaa'da bir aşevi açmak suretiyle öncelikle söz konusu soruna çözüm getirmesi istenmiştir.⁹⁴

Tarımsal düzlemde; Erbaa'da 1942 güz ekiminin, 1941'e nazaran daha iyi durumda olduğu fakat ekime hazır hale getirilen tarlalardan bir kısmının ekilmediği saptanmıştı. Bu olgunun arka planında, depremde merkezde 492, nahiyeler ve köylerde 2.161 büyükbaş hayvanın telef olmasıyla üreticilerin toprağı ekim ve işleme kabiliyetinin düşmesi bulunmaktaydı. Bundan başka üreticilerin önemli bir bölümü yıkılan evlerinin enkazını temizlemekle ve diğer taraftan baraka yapımıyla meşguldü. Bu zorunluluklar tarımsal üretim etkinliklerinin ciddi biçimde sekteye uğramasına neden olmuştu. Tarımsal üretimin devamlılığında, arazi işleme ve ekim işlerinde, büyük baş hayvanların oynadığı hayati rolden ötürü Erbaa'daki üreticiler, kendilerine birkaç traktör gönderilmesini ve tohum olarak da Ofis ambarındaki buğdaylardan tohumluk dağıtılmasını istemişlerdi.⁹⁵ Ziraat Vekâleti tarımsal düzlemdeki bu gelişmeler çerçevesinde 12 Ocak 1943 tarihinde çiftçilere tohumluk yardımı yapılmasını kararlaştırarak, Erbaa'ya 70 ton buğday ve 70 ton arpa, Niksar'a 50 ton buğday tahsis etmiş, tohumlukların çiftçilere dağıtılarak ekim işlerinin sekteye uğratılmamasını vilayet makamından istemiştir.⁹⁶ Ayrıca hükümet 2/1942 sayılı kararname ile Erbaa ve Niksar'da depremden dolayı zarara uğrayan tütün üreticilerinin denk yapamamaları üzerine 3437 sayılı kanunun ekici ile alıcı arasında tütün alım-satımının

91 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.23. 16 Ocak 1943.

92 BCA. F. 30.10.0.0. / 120.849.9.6. 18. 22 Aralık 1942.

93 BCA. F. 30.10.0.0. / 120.849.9.8. 22 Aralık 1942.

94 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.24. 16 Ocak 1943.

95 Erbaa'da, nahiyelerinde ve köylerinde ekim işlerinin 10 Şubat'a kadar devam edebileceği ifade olunmuştur.

96 BCA. F. 30.10.0.0. / 120.849.13.2. 8 Şubat 1943.

Hasip Ahmet Aytuna'nın Raporu Işığında 1942 Erbaa-Niksar Depremi ve Tokat'taki Gelişmeler

denk halinde yapılacağına dair 49. Maddesi hükmünün 1942 yılı tütün mahsulü için, iki ilçede uygulanmamasını sağlamıştır.⁹⁷

Deprem sonrasında Erbaa merkezde az sayıda yapının ayakta kalması, ilçede bir barınma sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çadırların yaklaşan kış koşulları çerçevesinde yetersiz kalma olasılığı yurttaşları geçici de olsa barakalar yapmaya yöneltmiştir. Ancak en basit barakaların 300-400 liraya mal olması, işçi ücretlerinin 3-5 lira arasında değişmesi, işçi pahalılığı, usta azlığı ve usta gündeliklerinin 5 liradan aşağı düşmemesi, felaketzedeler ve muhtaç durumda bulunanlar için barınma sorununun derinleşmesine yol açmıştır. Bu arada kamu hizmetlerinin yürütülebilmesi için yerel yönetim birimlerini bir araya toplayacak büyükçe bir baraka tipinde bina yaptırılması için hazırlıklar yapılmıştır. Öte yandan enkaz yığını haline gelmiş bulunan Erbaa'nın temizlenmesi, sokakların, caddelerin işler hale getirilmesi, büyük masraf ve devamlı çaba gerektiren önemli bir sorun olarak görülmüş, bu yüzden ilçenin başka bir yere taşınması düşünülmüştür. Bu çerçevede Erbaa'nın Yeşilirmak Vadisi'nden kaldırılarak 10 km kadar güneybatıya veya uzmanların belirleyecekleri bir yere nakli, buralarda yapılacak yapı tiplerinin belirlenmesi ve yeni kurulacak Erbaa'nın bir şirket tarafından inşa ettirilerek, halkın borçlandırılmak suretiyle yeni meskenlere kavuşturulması gibi çözüm önerileri ileri sürülmüştür. Ancak maddi açıdan zor durumda bulunan Erbaa sakinleri, Samsun Lâdik'teki istihkâm taburunun enkazı temizlemek vazifesiyle ilçeye gönderilmesini isteyerek ilçenin taşınmasından doğabilecek maliyetlerden sakınmaya çalışmışlardır.⁹⁸ Hükümet ise, 1942 depreminin ardından kısa vadede Erbaa'nın yerini değiştirmeyi öngörmemiş buna karşılık ilçenin harap olan altyapısının onarımı ve yapımı için 100.000 liralık bir ödenek ayırmıştır.⁹⁹

Erbaalıların karşı karşıya kaldıkları bir başka sorun da, İkinci Dünya Savaşı günlerinde hükümetin ülke savunmasına kaynak yaratmak ve savaş zenginlerini vergilendirmek amacıyla hayata geçirdiği Varlık Vergisi idi. Deprem öncesi dönemde 300.000 liralık bir Varlık Vergisi ödeme gücüne sahip olan ilçede deprem, "*varlıklıları fakir, fakirleri de yoksul bir hale getirmiş, vatandaşların mâlî kudret ve kabiliyetlerini hiçe indirmişti*". Buna rağmen kazada varlıklı sayılanların, kendilerine usulen tahakkuk ettirilmiş fakat deprem dolayısıyla ilan edilmemiş olan vergilerini ödeme olanakları bulunmamaktaydı. Varlık Vergisi'ni ödemekle yükümlü olan yurttaşlar, vergilerinin ilan olunmamasını ve affedilmesini böylece depremin neden olduğu kayıplarının kısmen de olsa hafifletilmesini talep etmişlerdi.¹⁰⁰

Erbaa bölgesindeki toplumun farklı kesimlerindeki yurttaşlar, Tokat milletvekili Aytuna'ya yukarıda betimlemeye çalıştığımız sorunların çözümü ve var olan durumun rehabilitasyonu için istek ve beklentilerini de iletmişlerdi. Bunlar arasında; Erbaa'nın yeni yerinin ve yapılacak yeni binaların tipleriyle inşa malzemesinin belirlenmesi ve yeniden kurulacak Erbaa'nın bir şirket aracılığıyla ve kooperatif esasına göre inşa ettirilmesi, Erbaa enkazının belediyece temizlenmesine imkân olmadığından Lâdik'teki istihkâm taburunun ilçeye gönderilerek temizleme işleriyle görevlendirilmesi, ilçede bir revir açılması ve eczanenin en lüzumlu ilaçlarla takviye edilmesi, barakalar için kereste, çivi ve cam gönderilmesi, kış boyunca Kızılay'ın bir aşevi açması, üreticilere ofis ambarındaki

97 BCA, F. 30.18.1.2. / 101.35.8.1. 18 Mayıs 1943.

98 BCA, F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.25. 16 Ocak 1943.

99 BCA, F. 30.18.1.2. / 101.32.5.2. 8 Mayıs 1943.

100 BCA, F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.26. 16 Ocak 1943.

buğdaylardan tohumluk olarak 150 ve ekmeklik ihtiyacı için 300 ton buğday tahsis edilmesi ve ekim için bir miktar mısır verilmesi, memurlara verilecek ekmeklik buğdayların taksitle ödenmesi, tarımsal üretimin sürekliliği bağlamında tarım alet ve makineleriyle traktör sağlanması, kurtarılan tütünlerin demetlenmeden dizi halinde satın alınması için inhisar başmüdürlüğüne emir verilmesi, patates tohumu dağıtılacaksa bunların günlük köylere verilmesi ve ova köylerine dağıtılmaması, varlık vergilerinin affedilmesi ve diğer umûmi vergilerin tahsilinin ertelenmesi gibi istekler bulunmaktaydı.¹⁰¹

F. 1942 Depreminin Niksar'daki Etkileri

Niksar, ilçe sakinlerinin önemli bir bölümünün tütün ziraatıyla meşgul olmasından dolayı tütün mahsullerini kurutmaya, saklamaya ve işlemeye müsait olacak tarzda pek çoğu üç ve daha fazla katlı büyük ahşap evler halinde yapılmış olan bir merkezdi. 1939 Erzincan Depremi'nde bu evlerin bir kısmı yıkılırken, bazıları ciddi ya da hafif düzeyde zarar görmüştü. Zarar gören, çatlayan veya şakullerini kaybeden ve yıkılacak hale gelen yapıların üst katları alınmış, alt katları ve temel üstü kısımları onarılmış, içlerinde oturulabilir hale getirilmişti. Niksar'ın yeri hakkında 1939 Erzincan depreminden sonra buraya gelen jeologların verdikleri raporun 4. maddesinde aşağıdaki çıkarım yapılmıştı.

“Niksar kasabasının mevkii değiştirilmemiştir. Hasar nispeti % 59 olan Bengiler Mahallesinin tütün deposundan itibaren aşağıda kalan kısımları, inşaat için memnu mıntka kabul edilmiş ve bu kısmın hükümet konağından takriben 2 km mesafede ve derenin memba tarafında, şarkta ve Çanakçı deresinin sağ sahilindeki arazide kurulması muvafık görülmüştür. Çanakçı deresinin sol sahilindeki yamaçlarda temellerin kayaya kadar indirilmesi ve satıhta cereyan eden sular için ve muntazam arklar vücuda getirilmek şartıyla inşaat yapılmasına müsaade olunmuştur.”

1942 depreminin, 1.200 ev bulunan Niksar'da fazla tahribat yaratması, yeniden bazı jeolojik tetkikler yapılmasını ve ev tipleriyle bunların inşa malzemesinin belirlenmesini gerektirmişti.¹⁰² Erbaa'daki kadar bir yıkım yaşanmasa da, ilçedeki pek çok ev ayakta olmakla birlikte bütün duvarların şakulleri kaybolmuş, bina temelleriyle temel üstü kısımlarda dayanak işlevi gören temel taşlar yerlerinden oynamış, bunlara oturtulmuş kalın hatıllar kaymış, bu kayma sonucunda bir kısım duvarların, genellikle iç bölmeleri yıkılmış, merdivenler çökmüş, çatılar çeşitli yönlerde meyletmiş ve hemen bütün evler içlerine girilemeyecek derecede zarar görmüştür. Bu yüzden Niksarlılar evlerine girememiş, duydukları acı ve yaşadıkları korkuyu, muhakkak bir ölüme tercih ederek evlerinin önlerinde, bahçelerinde veya sokaklarda uygun yerlere yaptıkları basit barakalarla çadırlara sığınmışlardı. Halk, mesken ve barakalarını inşa edinceye değin dağıtılmış olan Kızılay çadırlarının bir süre daha kendilerinde kalması talebinde bulunmuştu. Her aile az veya çok depremden olumsuz etkilenmiş, hane başına uğranılan kayıplar, en hafif düzeyde bile 300-500 liraya ulaşmıştı.¹⁰³ İlçedeki kamu binaları, özellikle hükümet konağı ciddi şekilde hasar görmüştü. Niksarlılar ve yerel yöneticiler, evleri içine girilemeyecek derecede tahribata uğramış olan memurlar için 40 kadar baraka yapılması ve halka konutlarını bilimsel bir şekilde tamir imkânının verilmesi gibi isteklerde bulunmuşlardı. Bu aşamada hasar görmüş

101 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.27. 16 Ocak 1943.

102 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.31. 16 Ocak 1943.

103 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.28. 16 Ocak 1943.

Hasip Ahmet Aytuna'nın Raporu Işığında 1942 Erbaa-Niksar Depremi ve Tokat'taki Gelişmeler

yapıların ne dereceye kadar ve ne tarzda tamir edileceği ve hangilerinin yıktırılacağı konusunda Nâfia Vekâletince bir fen heyeti gönderilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Çünkü belediye, heyet onayı olmadan hiçbir onarıma izin verilmeyeceğini bildirmiş, bu durum vatandaşlar için barınma başta olmak üzere birçok sıkıntılara yol açmıştır.

Kasabada beş yurttaş hayatını kaybederken, otuz dördü yaralanmış, 11 büyükbaş hayvan telef olmuş, 110 ev tamamen, 502 ev ise kısmen yıkılmıştı. En çok tahribatın yaşandığı Buz Köyü'nde dokuzu kadın, altısı erkek on beş kişi yaşamını yitirirken, on sekizi kadın altısı erkek olmak üzere yirmi dört kişi de yaralanmıştı. 107 büyükbaş hayvan telef olmuş, 60 ev, 39 samanlık ve 8 ahır tamamen yıkılmış, 8 ev de kısmen hasara uğramıştı. Evkerit, Ayva, Kiracı, Avara, Erkünbet köyleriyle 35 köyde de mesken, ahır vb. yapılar zarar görmüştü.¹⁰⁴ Kaza dâhilinde toplam ölü sayısı kırk yediye yaralı sayısı ise yüz yirmiye ulaşmıştı. 273 ev, 137 samanlık, 15 ahır tamamen yıkılırken, 975 ev, 97 samanlık ve 5 ahır ağır surette hasara uğramış, 258 hayvan da telef olmuştu. Bu rakamlar resmi kayıtlara yansısından daha fazlaydı¹⁰⁵ ki süreç içinde meskenlerin durumunda artçı sarsıntılarla değişimlerin olduğuna işaret etmekteydi. Sarsıntıların devam etmesinden ötürü evleri az çok hasar görmüş olanlardan başka sağlam bulunanlar dahi evlerine girememişlerdi. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin, içinde buğday bulunan ambarları ise herhangi bir zarar görmemişti.

G. Niksar'da Yardım-İâşe ve Sorunlar

Depremi izleyen süreçte kasaba ve köylerde halk, işbirliği yaparak ilk andaki kayıpları azaltmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Kurtarma ve enkaz kaldırma çalışmalarındaki başarı sayesinde birçok vatandaş enkaz altından çıkartılmış, yaralıların tedavisine başlanmış ve bazıları ise Tokat'a gönderilmiştir. İlerleyen günlerde Kızılay yardımları başlamış, 130 çadır, 100 battaniye, iç çamaşırı, pamuklu ve yünlü giyecekler, ekmeğe, un, bulgur, hububat, kavurma gibi gıda maddeleri dağıtılmış, halkın barınma ve beslenme gereksinimlerinin karşılanması için çaba sarf edilmiştir. Halk barakalarda ve çadırlarda kalmayı tercih ederek, evlerine girememiştir. Hükümet ilçenin altyapısının onarımı ve yeniden ihyası için 60.000 lira ödenek sağlamıştır.¹⁰⁶ Niksar'da iâşe normale dönmüşse de çok yoksul durumda bulunanlara her gün sıcak çorba ve ekmeğe dağıtım sürdürülmüştür. Depremden sonra merkezde kışlamak, iş bulmak amacıyla civar köylerden gelerek kasabada bulunan ve deprem esnasında zarar gören, sayıları yüzü bulan yoksullara her gün yerel Kızılay örgütlenmesi aracılığı ve gıda yardımları sayesinde sıcak çorba verilmiştir. Fakat bu yardımların kısa bir süre sonra kesilmesinin öngörülmesi, Niksar'da devamlı surette yardıma muhtaç yoksullar, dullar ve depremden zarar görenler bakımından kritik bir karar olmuştur. Bunlara kış boyunca yardım yapılabilmesi ve bu yardımın açılacak bir aşevi çerçevesinde dâimî olarak gerçekleştirilmesi talep edilmiştir.¹⁰⁷

104 Tokat Valiliği'nin tespitlerine göre; Niksar, Buzköy, Efkerit, Çamiçi, Ayva birinci derecede, Kiracı, Avara, Alahatiyan, Herkumbet ikinci derecede, Şahinli, Mahmudiye, Kirtenuş, Dönekse, Sorhun, Lâdik, Şıhlar, Arğuşlu, Çoç, Alçakbel, Cer, Gülabi, Zera, Gerit, Buhan, Onan, Eskidir, Selâh, Bugama, Mercimekdüzü, Bideze ve Huru köyleri üçüncü derecede hasar görmüştür. Bkz. BCA, F. 30.10.0.0. / 120.849.9.11, 22 Aralık 1942.

105 BCA, F. 30.10.0.0. / 120.849.9.8. 18. 22 Aralık 1942.

106 BCA, F. 30.18.1.2. / 101.32.5.2. 8 Mayıs 1943.

107 BCA, F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.31. 16 Ocak 1943.

İkinci Dünya Savaşı'nın ülkeye yansıyan etkileri ve depremin üretim sürecini sekteye uğratan sonuçları, tahıl ürünleri başta olmak üzere temel tüketim maddelerinde fahiş fiyatların ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1942 yılının Eylül ayında vilayet dâhilinde buğdayın kilosu 35-40 kuruşken Kasım ayında 50-55 kuruş düzeyine yükselmiştir.¹⁰⁸ Niksar'da da depremden sonra bir ekmeğin satış fiyatı 32 kuruşa kadar çıkmış, bu durum üzerine memurlara iki aylık buğdayları verilmiş, diğer dört aylıkları için de hazırlıklar tamamlanarak bir aylık da şeker dağıtımı gerçekleştirilmiştir. İlçede bir aydan beri tuz sıkıntısı çekilmesinden dolayı bazı yurttaşlar bir kg buğday veya iki kg mısır karşılığında bir kg tuz temin edebilmişlerdi.

İlçede tütün üretiminde de deprem nedeniyle sorunlar yaşanmıştır. Yıllık tütün üretimi 80 ton¹⁰⁹ olarak öngörülmüşse¹¹⁰ de depremin yarattığı olumsuzluklardan dolayı söz konusu hedefe ulaşılması mümkün görülmemiştir. Tütün üreticileri depremden doğan zararları önemsiz görmekle birlikte tütünlerin işlenmeleri konusunda endişe duymuşlardı. Evlerin hemen hepsinin az çok hasarlı olması, tütün sahiplerinin evlere girişini ve tütünlere ulaşımını zorlaştırmıştı. Dizi halinde bulunan tütünlerin işlenmesi için demetçilik yapan, çoğunlukla kadın olan, tütün işçileri de evlere girememişlerdi. Tütünlerini büsbütün harap olmaktan kurtarmak için bir an evvel işlenmelerini isteyen tütün üreticileri, bu yüzden işçi bulamamışlardı. Alelacele yapılan küçük barakalar ve çadırlar da tütünlerin demetlenmesine uygun değildi. Bu durum karşısında üreticiler, ellerinde bulunan tütünlerin İnhisar İdaresi tarafından dizi halinde satın alınmasını veya Niksar'a, İzmir'de yapıldığı gibi, bir miktar mengene gönderilerek tütünlerin daha seri ve nispeten basit bir tarzda demetlenmesini istemişlerdi. Bu istekleri dikkate alınmadığı takdirde tütün mahsulünün yarı yarıya zarar göreceğini ileri sürmüşlerdi.¹¹¹ Erbaa ile ilgili kısımda da belirtildiği üzere hükümet aldığı kararla mevcut kanunun 2/19942 sayılı kararname ile Erbaa ve Niksar'da depremden dolayı zarara uğrayan tütün üreticilerinin denk yapamamaları üzerine 3437 sayılı kanunun ekici ile alıcı arasında tütün alım-satımının denk halinde yapılacağına dair 49. Maddesi hükmünün 1942 yılı tütün mahsulü için, iki ilçede uygulanmamasını sağlayarak üreticilerin mağduriyetini önlemiştir.¹¹² Öte yandan tütünde olduğu gibi çeltik üretiminde de 1941 yılına göre % 60-70 düşüş olduğu, üretimin ancak 70.000 tonu bulunduğu belirtilmiştir.

Niksar ve bağlı yerleşim alanlarında depremden olumsuz yönde etkilenen bir başka üretim koluysa dokumacılık olmuştur. Niksar merkezde 200, köylerde de bu toplama yakın dokuma tezgâhı faaliyet göstermekteydi. Bunların yanı sıra 15-20 kadar dokuma atölyesinde üretim yapılmaktaydı. Bu durumu göz önünde bulunduran girişimcilerin çabalarıyla bir dokuma kooperatifi kurulmuştu ancak iplik ihtiyaçlarının karşılanmasında sorun yaşanmaktaydı. Bu yüzden Niksar'da dokumacılığı canlandırmak, böylece asker ailelerine ve muhtaçlara istihdâm yaratmak, hem de üretimi geliştirmek için Niksar Dokuma Kooperatifi'nin -iplik vermek suretiyle- teşvik edilmesi için İktisat Vekâletin'den istekte bulunulmuştur.¹¹³

108 BCA. F. 490.1.0.0. / 714.438.1.62. 12 Şubat 1943.

109 Raporda her ne kadar 80 ton ifadesi yer alsada bu rakam 800 ton olmalıdır. Çünkü 1940-1945 yıllarına ait resmi bir istatistikte Niksar'da 1945 yılındaki tütün üretimi 1.119 ton olarak belirtilmiştir. Bkz. TC Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1945*, Yayın No. 264, Ankara, 1947, s. 141.

110 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.30. 16 Ocak 1943.

111 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.30. 16 Ocak 1943.

112 BCA. F. 30.18.1.2. / 101.35.8.1. 18 Mayıs 1943.

113 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.32. 16 Ocak 1943.

Hasip Ahmet Aytuna'nın Raporu Işığında 1942 Erbaa-Niksar Depremi ve Tokat'taki Gelişmeler

İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuzluklarla mücadele ekseninde hayata geçen Varlık Vergisi, Niksar'da da önemli bir sorun olarak görülmüştür. İlçede 114.000 lira Varlık Vergisi tahakkuk ettirilmiş ancak deprem dolayısıyla ilan edilmemiştir. Vergi mükellefi olacaklarını düşünen vatandaşlar, bu vergilerin depremden doğan zarar ve ziyanlarını telâfiye imkân verecek tarzda azaltılmasını ve mümkünse alınmamasını rica etmişlerdi. Netice itibarıyla Niksarlılar merkezi yönetimden; hasar gören yapıların dayanıklılık durumlarını ve yıkılacak konutlarla yeni yapılacak olanların tiplerini ve inşaa malzemesini belirlemek üzere bir fen heyeti gönderilmesini, kalıcı bir aşevi açılmasını, baraka inşaatı için kereste ve çivi gönderilmesini, çiftçilere mahallî TMO buğdaylarından 50 ton tohumluk ile fakir halk ve kasaba ihtiyacı için 75 ton buğday tahsis edilmesini, tarla sürme ve ekme işleri için traktör ve makine sağlanmasını, Kızılay çadırlarının bir müddet daha halkta bırakılmasını, Niksar Dokuma Kooperatifi için iplik gönderilmesini, tütünlerin üreticilerden dizi halinde satın alınmasını veya İzmir'de kullanılan mengenelerin Niksar'a gönderilerek tütünlerin demetlenmesini, ortaokul inşaatı için Maârif Vekâlet'inden tip plan gönderilmesini ve bu yeni okula öğretmen kadrosu verilmesini, Varlık Vergisi'nin alınmamasını ve diğer genel vergilerin ertelenmesini istemişlerdi.¹¹⁴

H. Tokat'ta Genel Durum

VI. Dönem Tokat milletvekili Hasip Ahmet Aytuna'nın raporunda Tokat'taki yerel yöneticiler ve onlardan kaynaklı sorunlara yönelik saptama ve çıkarımlar da dikkat çekicidir. 1942 depreminden fazla etkilenmeyen Tokat'ta varlık vergisiyle ilgili sorunlar toplumda rahatsızlık verecek düzeye ulaşmıştı. Vergi tahakkuk ettiren komisyonun, mükellefleri iyi tanımayı gerek görmediği, tahakkuk ettirilen vergiler arasında büyük orantısızlıklar ve adaletsizlikler olduğu daha fazla vergi verebilecek mâlî durumda olan bazı mükelleflere komisyon üyelerinin ve şahsen valinin tarafgirlik ve koruyuculuk yaptığı, bu himaye tarzından hazinenin zarar gördüğü kamuoyunda dile getirilmekteydi. Tokat merkezi için tahakkuk ettirilen 270.000 liralık Varlık Vergisi'nin Erbaa ve Niksar'a hatta vilayetin diğer kazalarına göre orantısız derecede az olduğu, Vali İzzettin Çağpar'ın merkez için ve son yıllarda merkezde büyük ölçüde kazanç sağlayan bazı kimseler için fazla koruyucu bir anlayışla hareket ettiği ve komisyon üyelerini etkisi altına aldığı ileri sürülmekteydi. Artova kazası Varlık Vergisi tahakkuklarını, valinin doğrudan doğruya kaymakama emretmek suretiyle ve yine büyük orantısızlıklarla haksızlıklara yol açacak biçimde yönlendirdiği, etki altında kalan kaymakamın da ödeme gücü olmayan vatandaşlara en az 500'er lira vergi tahakkuk ettirdiği, bu orantısızlığın Artova'da genel bir rahatsızlık yarattığı, bazı yurttaşlar tarafından dile getirilmişti. Benzeri bir durum Zile'de de yaşanmaktaydı, ilçede 275 mükellefe 270.000 lira vergi tahakkuk ettirilmiş, komisyon bu iş için uygunsuz ve vatandaşların mâlî durumlarını araştırarak yeterliliğe sahip olmayan kişilerden oluşturulmuştu. Belediye komisyon üyesi seçimine kaymakamın müdahil olması, kaymakamın validen ayrıca talimat alması, Tokat'ta olduğu gibi Zile'de de tahakkuk komisyonunun adil çalışmaması, vatandaşlara mâlî güçlerini aşan vergiler tarh edilmesi, çok sayıda yurttaşın parti binasına gelerek kendilerine tahakkuk ettirilen vergilerin orantısızlığından yakınmasına neden olmuştu. Ayrıca tahakkuk ettirilen vergilerde kişisel anlaşmazlıkların da etkili olduğu ileri sürülmüştü. Silis Köyü'nden Hankeri adında bir çiftçiye 12.000 lira vergi tarh olunduğu, Zile ile köylerinde de birçok vatandaşlara mâlî durumlarıyla orantılı olmayan vergiler

114 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.33-34. 16 Ocak 1943.

tahakkuk ettirildiği görülmüştür.¹¹⁵ Komisyon üyelerinin, halkı ve varlık durumlarını, ticaret işlerini iyice tanıyan kimselerden seçilmemiş olması ve adil davranmaması, söz konusu olumsuzlukların yaşanmasına yol açmıştı. Zile'deki mükelleflerin hemen hepsi Varlık Vergisi tahakkukları nedeniyle soruşturma yapmak üzere bir teftiş heyetinin gönderilmesini talep etmişlerdi.¹¹⁶

Tokat'ta vilayet umûmi meclis azası seçimi sırasında valinin kaymakamlar ve parti üyeleri üzerinde nüfuzunu kullandığı ve üye seçiminde talimata uygunsuz hareketlerde bulunduğu, çeşitli usulsüzlükler ve yolsuzluklar yapıldığı asil ve yedek üyelerin isimlerini içeren listelerin seçmenlere dağıtıldığı, listelerdeki bazı isimlerin, her listede ayrı ayrı birer-ikişer ismin çizik olarak verildiği ve bu sebepten asil üyelerden bazılarının seçicilere göre 120, bazılarının 113, bazılarının 107, bazılarının da 102 oy aldıkları, yedek üyelerin de 18, 25, 26 oy alarak seçildikleri ve bütün bu gelişmelerde şahsen valinin etkili olduğu öğrenilmişti.¹¹⁷ Valinin benzin, gazyağı ve şeker gibi yoksunluğu çekilen tüketim maddelerinin dağıtımıyla ilgili işlere de el attığı halk nezdinde itibarlı kişiler tarafından ifade edilmişti. Söz konusu tanıklıklara göre,

*“Vilayete gelen gazyağı ve benzinin bir kısmı Turhal istasyonuna gelinceye kadar bir kısmı Turhal'dan Tokat'a sevkesnasında yollarda –teneke delinmek suretiyle- akmış gösterilerek usulen tutanak düzenlenmekte ve pek az bir kısmı depolanmaktaydı. Hâlbuki diğer taraftan gazyağının beher tenekesi bazı kimseler tarafından el altından 70 liraya kadar satılmaktaydı. Benzinde de benzeri suiistimallerin yapıldığı belirtilmekteydi. Şekere gelince; hükümet tarafından yapılan zamdan önce vali, Varlık Vergisi'nde himaye ettiği bazı tüccarlarla anlaşarak, merkezden zam emrinin gelişini müteakip Turhal Şeker Fabrikası'ndan beş ton şeker almış, beyannameye tabi tutmamak için kamyonlar içinde, şehir dışında ve Pazar nahiyesinde bekletmiş bilahare gizlice Tokat'a sokarak stoklamışlardı. Ancak fiyat farkı yüzünden şeker satışının durdurulmasıyla stokları ellerinden çikaramamışlardı”.*¹¹⁸

Bu gelişmeler üzerine vilayetteki bazı vatandaşlar, ilgili bakanlık birimlerinden müfettiş gönderilmesini istemişlerdi. Ayrıca valinin Pazar Nahiyesi müdürü Vahap Aydın'ı çok koruduğu ve depremden sonra bir buçuk ay izin verilen Erbaa Kaymakamı Fazıl Kaftanoğlu'nun yerine kaymakam vekili olarak gönderdiği ve 12.000 lira keşif bedeli olan hükümet konağının inşasıyla ilgili sorumluluğun Vahap Aydın'a verilerek yolsuzluklar yapılacağı, Pazar Nahiyesi Müdürü Vahap Aydın'ın muhtarları da kendi yolsuzluklarına alet ettiği ileri sürülmüştü.¹¹⁹

Aytuna raporunun yerel yöneticilere ilişkin son bölümünde *“bütün bu gibi pürüzlü işlerde gazyağı, benzin gibi çok zarûri bazı maddelerin tenekesinin gizli olarak 70, gazyağının da litresinin 6 lira karşılığında satıldığını işitmemesine imkân olmayan valinin, mektupçusu olan Süleyman Sami ile de işbirliği yaptığını ve bu zati sağ kolu gibi kullandığını, mektupçunun Bitlis'te iken de hırsızlıkla şöhrat aldığını bildiğim için Tokat'ta kendisi*

115 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.36. 16 Ocak 1943.

116 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.37. 16 Ocak 1943.

117 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.34. 16 Ocak 1943.

118 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.35. 16 Ocak 1943.

119 BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.35. 16 Ocak 1943.

hakkında söylenenlerin büsbütün birer dedikodu ve isnat mahiyetinde olamayacağını düşündürmektedir.” değerlendirmesini yapmaktaydı.¹²⁰

SONUÇ

Türkiye için İkinci Dünya Savaşı süreci, siyasî, iktisâdî ve sosyal açıdan kritik bir dönemi oluşturmuştur. Toprağa ve hayvancılığa dayalı üretim etkinliklerinin ön plana çıktığı ekonomik yapı, savaşın sürecinde çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Bunlardan birincisi; üretken ve genç nüfusun önemli bir bölümünün ülke savunması çerçevesinde silahlı savaşın alınmasıdır. Bu durum üretimde dikkate değer düşüşlere yol açmıştır. İkincisi; savaş nedeniyle kalabalık bir ordunun iş meselesinin kendisini dayatmış olmasıdır. Üretimden çekilen önemli bir nüfus orduda tüketici bir kimliğe bürünmüş böylece iş sorunu ulusal bir ölçüğe ulaşmıştır. Üçüncüsü; arz-talep dengesinin değişmesiyle hükümetin, ordu ve şehirlerin işini sağlamada güçlüklerle karşılaşması, karaborsacılık, fiyatlarda yükseliş ve haksız kazanç yollarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Savaşın ülkede neden olduğu sosyo-ekonomik sorunları, 1939 Erzincan Depremi ve peşi sıra yaşanan Erbaa depremleri gibi doğal felaketler de derinleştirmiştir.

Erbaa-Niksar bölgesinde büyük yıkım ve kayıplar yaratan 20 Aralık 1942 Depremi ile felaketin ardından bölgeye giden Tokat milletvekili Hasip Ahmet Aytuna'nın, 1-10 Ocak 1943 tarihleri arasında bölgeye ziyaretinin ardından hazırladığı inceleme, gözlem ve değerlendirmeleri içeren raporu; tek partili yönetim ve İkinci Dünya Savaşı'nın belirleyici olduğu politik düzlemde merkezi yönetim-yerel bürokrasi-yurttaş üçgenindeki ilişkileri ve dinamikleri anlamamıza kolaylaştıran bir kaynaktır. Hükümet, 26 Ocak 1940 tarihli Millî Korunma Kanunu ile savaşın Türkiye'nin toplumsal yapılanmasına yönelik olası olumsuz etkilerini azaltmaya çalışmıştır. Söz konusu yasa çerçevesinde çıkartılan çok sayıdaki kararname, toplumsal hayatın çok farklı yönlerinde, savaşın etkisiyle gelişen sorunlara, çözüm odaklı düzenlemeler içermektedir. Hayata geçirilen düzenlemelerin, uygulamasını ve denetimini sağlamak üzere çeşitli komisyonlar, kurullar ve heyetler oluşturulmuştur. Ancak belirtilen düzenlemeler, halkın karşı karşıya kaldığı iş, hayat pahalılığı, enflasyon, üretim yetersizliği gibi sorunları ortadan kaldırmada istenilen düzeyde sonuçlar vermemiş, hatta bazılarını daha da ağırlaştırmıştır.

Merkezi yönetim açısından savaş ve paralelinde yaşanan doğal afetler de zorlu bir deneyim olmuştur. 20. Yüzyılın başlarından itibaren ülkenin karşı karşıya kaldığı sosyo-ekonomik güçlükler, iktidarın, çözüm üretme bağlamında, hareket kabiliyetini sınırlamış görünmektedir. 1939 Erzincan Depremi'nin yarattığı tahribatı gidermek için hükümetin attığı adımlar önemli olmakla birlikte yeterli olmamıştır. Nitekim çalışmamızda da gösterildiği üzere Erbaa ve yakın bölgelerde, depremden üç yıl sonra bile derme çatma barakalarda yaşayan yurttaşların varlığı, resmî kayıtlara da yansımıştır. Depremi izleyen süreçte Erbaa'nın yerinin değiştirilmesi gündeme gelmişse de hükümet alt yapıdaki hasarın giderilerek ilçenin yerinde bırakılmasına yönelik bir tutum izlemiştir. Ancak aynı yerde 27 Kasım 1943'te yaşanan depremde yaşanan ağır kayıplar dikkate alındığında alınan kararın yerinde olmadığı görülmüştür. İlçenin, yaşanan ikinci deprem sonrası taşınması, gecikmiş bir adım olarak değerlendirilmiştir. Erbaa ve Niksar'da felaketi izleyen süreçte örgütlenen yardım faaliyetlerindeki kalıcılık sorunu hükümet açısından bir başka eksiklik olarak

120 *BCA*. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.35-36. 16 Ocak 1943.

belirmiştir. İlçelerde, özellikle Erbaa'da depremzedelerin ağırlıklı bir bölümü çadırlarda ve inşa edilmeye çalışılan derme çatma barakalarda yaşamlarını sürdürmeye çalışırken, Kızılay başta olmak üzere iâşe ve sağlık hizmetleri sağlayan kurumlar tedricen faaliyetlerini sonlandırmışlardır.

Savaşın yarattığı koşullar çerçevesinde alınan mâlî önlemlerden birisi olan Varlık Vergisi ve uygulamaları, merkezi yönetimin organizasyon, istatistik, denetleme açısından yeterli donanımına ya da yeterliliğe sahip olmadığını göstermiştir. Ülkenin farklı yerlerinde örnekleri görülen usulsüzlüklere Tokat ve ilçelerinde de tanıklık edilmiştir. Erbaa, Niksar, Artova ve Zile'de deprem sonrasında tarh edilen vergilerdeki orantısızlık, vergi mükelleflerinin gelirlerinin dikkate alınmaması, kişisel husumetlerin vergilendirmede belirleyici olması yaygın bir memnuniyetsizlik konusu olmuştur. Hükümetin depremzedelere yönelik olarak getirdiği, bir yıllık vergi muafiyeti de işaret edilen olumsuzlukları ortadan kaldırmamıştır. Bölgede yaşanan kuraklık ve işgücü kaybına rağmen vergi yükünün yeni düzenlemelerle artırılması, elde edilen ürüne hükümetin belirlediği ve piyasanın çok altında fiyatlardan "el konulması" bu bağlamda temel huzursuzluk kaynağı olmuştur. Saraçoğlu Hükümeti'nin yaptığı düzenlemelerin, bölgedeki toplumsal yapının ağırlığını oluşturan, küçük üreticilerin durumunda bir rahatlama sağlamaması, iktidara yönelik şikâyetlerin önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Erbaa ve çevresindeki üreticiler vergilerini öderken, deprem sonrası isteklerinde ekim ve yemeklik buğday talebinin ön planda olması merkezi politikaların yerel düzlemde yarattığı tezatlarla örnek teşkil etmiştir. 1939 Erzincan Depremi'nin yaralarının henüz sarılamadığı bir dönemde meydana gelen 1942 Erbaa Depremi, bölgedeki yurttaşlar açısından söz konusu sorunların daha derinleşmesine yol açmıştır.

Sonuç olarak, küresel savaş koşulları altında, insan kaynakları, kontrol ve denetim mekanizmaları açısından yetersiz, mâlî gücü sınırlı bir iktidar döneminde yaşanan 1942 Erbaa Depremi, Cumhuriyet tarihimizde yaşanan zorlu deneyimlerden birisi olmuştur. Merkezi yönetim ve yerel birimlerin kapasiteleri oranında gerçekleştirdikleri yardım çalışmaları bu felaketin kısa erimli sonuçlarını bertaraf etmede başarılı olmuştur. Ancak uzun vadede Türkiye'nin yakın tarihinde yaşadığı yıkımların ülke ve insan kaynaklarında yaratmış olduğu tahribatın da etkisiyle karşılaşılan sorunlar bir süre daha ülke gündemini meşgul etmiştir.

KAYNAKÇA

TBMM Zabıt Cerideleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi(BCA)

BCA. F. 490.1.0.0. / 713.434.1.52. 10 Temmuz 1937. BCA. F. 490.1.0.0. / 713.434.1.53. 10 Temmuz 1937.

BCA. F. 490.1.0.0. / 713.437.1.18. 30 Nisan 1942. BCA. F. 490.1.0.0. / 713.437.1.27. 30 Nisan 1942.

BCA. F. 490.1.0.0. / 713.437.1.20. 30 Nisan 1942. BCA. F. 490.1.0.0. / 387.1636.2. 11 Mayıs 1943.

BCA., F. 490.1.0.0. / 1609.572.1. 3 Ekim 1942., BCA., F. 490.1.0.0. / 714.438.1.63. 12 Şubat 1943.

Hasip Ahmet Aytuna'nın Raporu Işığında 1942 Erbaa-Niksar Depremi ve Tokat'taki
Gelişmeler

- BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.18. 16 Ocak 1943. BCA. F. 30.10.0.0. / 120.849.9.2. 22 Aralık 1942.
- BCA. F. 30.10.0.0. / 120.849.9.13. 22 Aralık 1942. BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.19. 16 Ocak 1943.
- BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.20. 16 Ocak 1943. BCA. F. 30.10.0.0. / 120.849.9.8. 22 Aralık 1942.
- BCA. F. 30.10.0.0. / 120.849.9.18. 22 Aralık 1942. BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.21. 16 Ocak 1943.
- BCA. F. 30.18.1.2 / 100.106.16.1. 26.Aralık 1942. BCA. F. 30.18.1.2. / 101.32.5.1. 8 Mayıs 1943.
- BCA. F. 30.18.1.2. / 101.32.5.2. 8 Mayıs 1943. BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.22. 16 Ocak 1943.
- BCA. F. 30.10.0.0. / 120.849.13.1. 8 Şubat 1943. BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.23. 16 Ocak 1943.
- BCA. F. 30.10.0.0. / 120.849.9.6.18. 22 Aralık 1942. BCA. F. 30.10.0.0. / 120.849.9.8. 22 Aralık 1942.
- BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.24. 16 Ocak 1943. BCA. F. 30.10.0.0. / 120.849.13.2. 8 Şubat 1943.
- BCA, F. 30.18.1.2. / 101.35.8.1. 18 Mayıs 1943. BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.25. 16 Ocak 1943.
- BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.26. 16 Ocak 1943. BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.27. 16 Ocak 1943.
- BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.28. 16 Ocak 1943. BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.30. 16 Ocak 1943.
- BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.31. 16 Ocak 1943. BCA. F. 30.10.0.0. / 120.849.9.8.18. 22 Aralık 1942.
- BCA. F. 490.1.0.0. / 714.438.1.62. 12 Şubat 1943. BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.32. 16 Ocak 1943.
- BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.33-34. 16 Ocak 1943. BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.34. 16 Ocak 1943.
- BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.35. 16 Ocak 1943. BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.36. 16 Ocak 1943.
- BCA. F. 490.1.0.0. / 1003.873.2.37. 16 Ocak 1943.

SÜRELİ YAYINLAR

Resmi Gazete

Akşam

Tan

Ulus

Vakit

İKİNCİL KAYNAKLAR

- 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, Vilâyetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibariyle Nüfus ve Yüzey Ölçü (1941), Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları. No.158.
- Aktar, Ayhan (2000), Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aydemir, Şevket Süreyya (1975), İkinci Adam, 2. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Baydar, Ertuğrul (1978), İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, No: 1978-195, Ankara.
- Binbaşıoğlu, Cavit (1995), Öğretmen Yetiştirme Açısından Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi Üzerinde Bir Araştırma, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Binbaşıoğlu, Cavit (1980), “Hocam Hasip Ahmet Aytuna”, Çağdaş Eğitim, Haziran 1980, Yıl. 5, S. 46, s. 38-39.
- Boratav, Korkut (2006), Türkiye’de Devletçilik, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Goloğlu, Mahmut (2012), Milli Şef Dönemi 1939-1945, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Gündüzalp, Fuat (1961), Öğretmen Meslek Kitapları Kılavuzu, C. 4 1954-1958, Öğretmen Kitapları No. 79, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kafaoğlu, A. Başer (2002), Varlık Vergisi Gerçeği, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Metinsoy, Murat (2016), İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ökte, Faik (1951), Varlık Vergisi Faciası, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (1999), “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İaşe Politikası ve Köylülük”, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı-İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (2014), Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, 4. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1945, Yayın No. 264, TC Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 1947.
- Tekeli, İlhan-İlkin, Selim (2016), İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tezel, Yahya Sezai (2015), Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.